20492

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0927 4561

v. d. Schr.

HISTORISCHE CURIOSITEITEN
UIT
MALAJOE EN JAVA

P. DE ROO DE LA FAILLE

8005847

HISTORISCHE CURIOSITEITEN
UIT
MALAJOE EN JAVA

P. DE ROO DE LA FAILLE

20492.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Vriendelijk verzoek om
bericht van ontvangst.

INHOUD

	blz.
Inleiding	5
Mendez Pinto op Sumatra	7
„Zuivere Nonsens?"	13
Djempol Soekoe	18
Gamispola	22
Over Sjahroe'n Noewi	24
De inleiding van de Sadjarah Banten	32
Melassaké pampang	38
Over Soenan Kalidjaga	43

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Aan
Dr D. J. Hulshoff Pol,

die, tot mijn groote blijdschap open oor hebbend voor het gesnap van het aardige papegaaitje Bajan Boediman, mij aanmoedigde tot het voortzetten van de publicatie daarvan.

Beginnen wij met iets uit Mendez Pinto's vermaard boek over zijne belevenissen in het Malajoe en verdere Oosten der XVIe eeuw. Een dier tooneeltjes speelt in Aroe, dat deel van Sumatra's Oostkust, waar Gij als Officier van Gezondheid te Tandjoeng Poera bij het K.N.I.Leger Uw loopbaan aanvingt, voor mij de landstreek, waar ik bij mijn lectuur herhaaldelijk terecht kwam als het land, dat aardrijkskundig aangewezen blijkt ter eerste vestiging der Hindoe's en Arabieren, die met den handel hun beschaving, godsdienst en kunst naar Indonesië hebben overgebracht. Land van oorsprong, „kemolan", als zoodanig heilig, waarover alleen met diepen eerbied mag worden gesproken. Wij komen hier op het gebied van „ila-ila, boejoet", en de legenden worden in dat licht behandeld. Een groot gedeelte daarvan ligt vast in babads en sadjarahs, geschriften, die even zoovele kunstwerken zijn, door bekwame handen en vernuftige geesten poëtisch ineengezet. Kunstwerken tot leering, maar ook amusement van vorsten, grooten en letterminnend publiek; in ons oog zou, ook bij gebruik van woordkunst en beeldspraak, de tekst voor een algemeen ontwikkelden Westerling zonder meer begrijpelijk, doorzichtig zijn; gedeeltelijk is het dat ook, maar gedeeltelijk. „Bekend is het - schreef P.W. van den Broek in zijn vertaling van de Geschiedenis van Kadiri - dat de Javaansche schrijvers steeds gebruik maken van beeldspraak en vergelijkingen, wanneer zij iets van het vorstenhuis mededeelden, omdat zij straf kregen, wanneer zij de waarheid vermeldden". Zoo hooren wij verder met betrekking tot verhalen van sommige „heilige mannen", dat zij „dipoen-grètjok dateng poedjongga klajan samar", d.w.z. er tusschen genomen werden door de geleerde schrijvers-dichters, wanneer hun leven of leering daartoe aanleiding gaf. Er zijn onderwerpen, waarover, gelijk bij de Klassieken in de Oudheid, de Leeraar spreekt „for the ear of the initiated", „sandi", en het is niet eenvoudig daarachter te komen. Toen indertijd de Assistent-Resident De Wolff van Westerrode te Tjilatjap het fijne wilde weten van de ter hoofdplaats woonachtige Kalang's zgn. „Orang Hoed", die stil afgezonderd rondom een kerkhof woonden - daarvoor werd het ten minste aangezien -, liet hij een vertrouwden Javaan zich aanbieden om in die gemeenschap te worden opgenomen. De man keerde terug met de mededeeling, dat, als hij zoo iets wenschte, hij een proeftijd van drie jaar moest doormaken, daarna zou men zien. Hij was alleen te weten gekomen, dat bij overlijden de ziel dezer menschen geacht werd zich te incarneeren in een „witten aap, met name ka-rèh-an", en verder, dat zij jaarlijks plachten op te gaan naar een heilige plek in een desa Tenggarawangi in het district Djamboe van het regentschap Poerwakerta. Verder bracht hij het niet. Wij begrijpen thans wel, dat met dien „witten aap" bedoeld is een in een heilig-wit land thuis behoo-

rende „sol-andjana Djawa-ka - rèhan", land der „Djawaka's", en dat de naam der desa „Tenggara-wangi" ons verwijst naar een in het „zuidoosten" - toenggara - gelegen „wangi", d.i. ... „aroem", anders gezegd voluit „koe-T-aroem-a", maar zoo iets ligt voor een vreemde niet bepaald voor de hand.

Ik schakel thans over naar Sumatra's oost- en noordkust, waar Mendez Pinto het eerst terecht kwam, hetzelfde, dat voorheen het land van oorsprong der Kalang's is geweest, Djawa-ka Lang-ka, anders gezegd „Taroema".

Den Haag, Maart 1954.

Toen Mendez Pinto, de jonge Portugeesche avonturier, in het gevolg van den nieuwen gouverneur Pero de Faria te Malaka kwam (1539), werd hij aanstonds door dezen uitgekozen om zich te begeven naar Sumatra's westkust in verband met een dringend verzoek om bijstand van den „koning" van „Batu" - de eilanden, waar z.g.n. het goud te vinden was van Salomo's tempel, de Ophirdistricten. Voor den sultan van Atjeh was diens overgang tot den Islam een welkom motief om zich rechts en links te werpen op zijne buren, teneinde deze te vuur en te zwaard tot onderwerping en het nieuwe geloof te brengen. Dit van een rijk geschenk aan kamfer en kajoe garoe vergezeld gaand aanbod om den koning van Portugal als zijn souverein te erkennen, mits deze hem onder zijn bescherming nam en zijn volk vrijen handel toestond, was voor den gouverneur gereede aanleiding om op het verzoek in te gaan; gewapende macht had hij niet genoeg, maar met munitie en de overkomst van Pinto kon hij bijspringen, voegde er een cargasoentje bij om handel te drijven, en vaardigde daarop een karveeltje af onder een van Malaka afkomstigen mohammedaan. Pinto had eigenlijk geen zin in die opdracht, maar dorst zich niet te verzetten. Een tocht, welke door Pinto beschreven is met gebruikmaking van hetgeen hem werd verteld, merkwaardigerwijze deels in de bedekte taal der Maleische samenleving.

Men stak Straat Malaka over „au port de Surotilau, qui est sur la côte du royaume d'Auru" - kennelijk: Soera-(sak-)ti (sé-) la-woe(-kir), mooie bijnaam van de aldus voorzichtig aangegeven reede van Malajoer in Aroe. Noordwaarts opzeilend, de kust van Sumatra langs, kwam men bij, wat Pinto noemde, een zeestraat met name „Hikanduré" - wangsalan taal - ikan - op „hin-doe ka-ri", d.i. „waar nog hindoe-bevolking was overgebleven", en vervolgens op vijf mijlen afstand van het rijk van Pedir bij een reede, geheeten „Minhatoley" - vermoedelijk z.v.a. „mina-ng-k-a da-toe Olèh-leh", - gebied van den datoe - het soekoe-hoofd van Olèholèh, Atjehhoofd, begin van de Suratte-passage, waar men den hoek van Sumatra omgaat naar het zuiden. Men zeilde langs zwaar bebostht land, vol apen, pythons, en krokodillen, die menschen uit de prauwen sleurden en verslonden. En .. „caquesseitan", t.w. „kaki sètan", letterlijk „duivelsche voorvaderen", grapje van den tolk op „kalang", den naam van „Kalang's, in stede van „kalong" -, de groote boomvleermuizen, aardigheid door, zooals in de taal wordt toegelaten - den klinker „o" te vervangen door „a". Eenige mijlen verder kwam men bij een rivier, aan welke een stadje lag, waarvan de naam werd opgegeven als „Batorrendan, qui signifie en nostre langue Pierre frite", dus „batoe rendang", grapje op Batoe, de naam der voor de kust gelegen eilanden, en „k-rendan", d.i. plaats, waar als letterschrift in gebruik waren „sastra krenda", kawiletters, die verwant waren aan het „grantha-"alfabet der Overwallers.

Die plaats lag aan een rivier, aan welke een kwart mijl hoogerop lag „Panadju .. là était le roi des Batas qui s'apprêtait à combattre les Achems", - wij lezen: „Batu", want tegenover deze kust liggen de Batoe-eilanden, en wij bevinden ons, zooals aanstonds zal blijken, in de buurt van Tikoe, vermoedelijk te Priaman, gelegen aan een rivier, die aan den mond een veilige ankerplaats

heeft! De naam „campalator" lijkt mij niet terecht te brengen, - wellicht: „kam-pong ke-pala Batoe..r.."? Evenmin „Panaju", maar, dat Pinto zich bevond bij het land van Minangkebo, leert zijn verhaal over het onderhoud, dat hij had met „le roi de B a t a s", verkeerde lezing voor „B a t u s", want Pinto was gedirigeerd naar de Westkust van Sumatra met de eilanden waar het goud te vinden was, m.a.w. die tegenover den reeds ver in zee zichtbaren Goenoeng Pasaman, of „Ophir" in de buurt van Minangkabo, het goudland bij uitnemendheid, waren gelegen.

Met eenige staatsie werd hij gebracht bij den „gouverneur du royaume", den bandahara, dien hij den brief en de geschenken uit Malaka deed toekomen, daarbij voorgevende, gezonden te zijn om zich op de hoogte te stellen hoe de stad van Atjeh het best te benaderen zou zijn. „Ce pauvre roi crût aussitôt à mes paroles et se fut mettre à genoux devant la carcasse d'une tête de vache couronnée de fleurs, qui avait les cornes dorées et qui était sur une tablette enfoncée dans la muraille ..", - beeldspraak in bedekte taal van den tolk, zinspeling door „carcasse d'une tête de vache" op het doode lichaam van Minang-kebo, en door de gouden hoorns, op „tandoek", d.w.z. „tando", op een Tanda of rijksgroote van het goudrijk Minangkabo, „kepala" gespijkerd tegen den muur - het scheidingsgebergte met dat rijk, waartegen de klacht werd geuit: blijkbaar maakte het landschap Pasaman met de Batoe-eilanden geen deel daarvan uit, was dat het land van Djawaka's en Maleiers.

Negen dagen later begaf men zich naar „Turban". Batoe-poer-waboewana? - waar het legertje stond, waarmede men tegen de Atjehers zou optrekken, 15.000 krijgslieden, heet het, hulptroepen benevens 40 olifanten "et douze charrettes de petite artillerie, dont certaines portaient les armes de France, ayant été prises en 1526 dans un navire monté par des Français" - hier spreekt Pinto overtuigend, wat hij heeft gezien: drie kanonnetjes, afkomstig van een der drie schepen, die in 1527 uit Dieppe naar Sumatra vertrokken waren om peper te koopen, dat inderdaad Tikoe moet hebben bereikt, daar gestrand en buit gemaakt zou zijn, het scheepsvolk vermoord - toepassing van het „beruchte" ke-tawan-g karang.

De bestuursinrichting droeg het Maleische karakter: de „Xabandar" had onder zich een vijftal „lanchares" - lantjaran - en een twaalftal „balo" (baloq = baloer). De gouverneur „banda(ha)ra" ging over ettelijke „Ouroballones" - hoeloebalang -; „Amborrajas" - hamba radja - waren gewapende volgelingen, „qui sont les plus nobles de sa Cour, qui n'empêschoit pas que la plupart d'entre eux ne fussent très pauvres.."

De optocht tegen Atjeh slaagde aanvankelijk eenigermate, doch toen versterking kwam, moest het volk van „Panaju" aftrekken. De koning keerde terug en scheidde van Pinto met vriendelijke woorden en geschenken. Hij had intusschen wel begrepen, dat van militairen steun tegen Atjeh niets te verwachten was; en toch was het gevaar van Atjeh voor Malaka evenzeer te duchten als hij had ondervonden: drie van zijn zoons waren reeds omgekomen, zijn land vernield. Met een wijden bocht weder terug, waarbij te Perlis op Malaka de nakoda, die Pinto vergezelde, om zijn vrije praat over de wreedheden van den radja aldaar, op gruwelijke wijze het leven verloor; tot doodelijken schrik van Pinto, eindigde de missie naar het goudland ter Sumatra's westkust.

Nog geen maand later was Pinto weder op weg, ditmaal naar Aroe,

waarvan de koning op zijn beurt Pero de Faria hulp vroeg tegen Atjeh, waarvan een groote vloot tegen hem onderweg was.

5 October 1539 scheepte Pinto zich in; de reis was niet moeilijk, men zeilde langs de kust tot de zgn. Negen Eilanden bij Perak, stak Straat Malaka over en liep de Aroe-baai in; dicht onder den wal gekomen, vroeg hij den loods: „hoe heet het hier?" Paneticano, antwoordde deze, een naam, welke zoo vreemd was, dat Pinto deze zoo goed mogelijk opschreef, bedekte taal „roe-pané moes-tika-no-e-sa" voor het bij een wit-heilig bezoar-amuletsteentje vergeleken eiland onder Aroe, dat van ouds in den roep van tooverij stond, witte magie, bij ons staat het te boek als Poelo Koempej of Kampi.

Pinto zeilde door, de rivier op, vermoedelijk de Besitang, en bereikte vervolgens wat bij hem heet de „ville d'Aru". Den voet aan wal zettend, begaf hij zich aanstonds naar de plaats waar de radja bezig was met een loopgraaf ter verdediging tegen den te verwachten aanval uit zee. Zeer verheugd over den brief van den gouverneur van Malaka, omhelsde de radja diens gezant, bracht hem naar zijn „paleis" en presenteerde hem aan zijn vrouw, iets, wat zeer zelden plaats vond, teekende Pinto aan, zóó gelukkig gevoelde de radja zich over de verwachte steun. Hij had zelf maar een 6.000 man onder de wapenen, Atjeh kwam met een heele vloot van wel 130 vaartuigen aanzetten, en Pinto begreep, dat het einde te voorzien was. Aan het bezit van Aroe was Atjeh veel gelegen; het was het station waardoor het Atjeh mogelijk was Straat Malaka te beheerschen en Portugeesche schepen en andere handelsvaartuigen den doortocht naar Soenda, de Molukken en China te beletten en zelf alle voordeelen van dien handel te genieten. Den dag na zijn aankomst kwam het bericht dat de Atjehsche vloot over acht dagen te verwachten was. Aanstonds liet de radja zijn vrouw met andere, tot den krijg onbekwame, dienaren de stad ontruimen en zich in het bosch verschuilen, een gezicht om medelijden mee te hebben, zooals die koningin gezeten op een olifant en vergezeld van een 40, 50 oude mannen, een goed heenkomen moest zoeken. Drie dagen later kwam de vloot onder het bevel van „Heredin Mahomet, beau frère du mesme Roy, marié avec une sienne soeur, & Gouverneur du Royaume de Baarros. Toute cette flotte arriua sans danger à la rivière de Panetican, où par lors estoit le Roy d'Aaru auec six mille hommes du pays ..". Op de vraag, wanneer hij vertrekken wilde, antwoorde Pinto: liefst zoo spoedig mogelijk, ook met het oog op een plan voor een handelsreis naar China. De radja schonk hem tot afscheid een paar gouden armbanden, liet zijn dank overbrengen voor de ontvangen munitie en wapenen! Na Pinto's vertrek kwam alras het einde. Dapper hield de radja stand, aanvankelijk met goed gevolg, doch verraad van een door Atjeh om— gekochten „Cacis" opende de poort, hetgeen de versterking in 's vijands handen deed vallen. De radja sneuvelde en dit veroorzaakte een paniek. Het pleit was beslecht. Toen de koningin het gebeurde vernam, wendde zij een poging aan om den dood van haar man te wreken, overviel de plunderaars, maar moest den strijd opgeven. Ze begaf zich naar een plaats genaamd „minha cumbaa" en scheepte zich vervolgens in naar Malaka, om daar hulp te vragen. De gouverneur ontving haar met eerbetoon, doch gewapenden bijstand vermocht hij niet te verleenen, waarop zij uitweek naar Bentan en daar hulp zocht bij Djohor; de sultan trouwde haar, viel de Atjehers te Aroe aan en heroverde dit. Ten langen leste moest Aroe

toch weder worden prijsgegeven; met het rijk der Djao, of, zooals de Portugeezen schreven: Jaoa, was het voor goed gedaan.

Eens een negeri, die in de Sadjarah Malajoe op één lijn werd gesteld met Pasej en Malaka, een rijk, dat zich uitstrekte van Tamijang tot Siak, verviel het tot armoede en zeeroof, zoozeer, dat men zich in onzen Indischen tijd alleen nog maar een „soekoe Aroe" wist te binnen te brengen. Oudtijds ravitailleeringsplaats voor de naar Straat Malaka koersende handelsvaartuigen uit oost en west, noord en zuid, zelf handeldrijvend, overladend naar andere plaatsen, was het vermaard als vindplaats van het kostelijk voortbrengsel „minjak tanah", de witachtige aardolie, die als geneesmiddel, balsem, placht te worden uitgevoerd; het is de „minha cumbaa = minjak sembawa" geweest, naar welke de plaats heette, waar de koningin van Aroe op haar vlucht zich inscheepte naar Portugeesch Malaka.

Toen in 1888 de Controleur bij het B.B. Van Rijn van Alkemade van Bengkalis uit een bezoek aan de Aroe-baai bracht, was het meest boschrijk, heuvelachtig land, houtaankap-onderneming van prachtige damar-boomen, kampong. Hij vond er nog de herinnering aan het Aroe, dat Pinto als het ware voor zijn oogen ten val heeft zien komen, Het bezoek stond niet onduidelijk in verband met Tiele's opstel over de geschiedenis dier dagen.

In zijn beschrijving is het, dat ons voor oogen komt het eiland, dat verscholen ligt in den naam, welken Pinto aan het landschap en de rivier gaf „Paneticano" = Roe-pané moes-tika-noe-sa", dat vanwege de witte magie der Boeddhistische heilsleeraars een heilig ontzag inboezemde, Poelo Kampe of Kampi van thans, ook Koempej geheeten, terug te vinden in het Kampe = P.Kompaj, dat zich in de XIIIde eeuw gewapenderhand moet hebben los gemaakt van het beroemde Sri Widjaja (Krom Hindoe-Jav. Gesch. bl. 306/7 en 416); in de Pararaton heet het „Noesa-n-ta-ra", het onder de schut van de godin Tara staande eiland, waar zich bevond de „pabéjan", het „tolhuis" waar de ten anker komende schepen invoerrechten hadden te voldoen.

De Aroe-baai binnenstoomende tusschen de eilanden P.Sembilan en P.Koempej, had Van Rijn „een aangenamen aanblik" op laatstgenoemd eiland, in de Aroe-baai, dicht onder den wal gelegen halfcirkelvormig eiland, dat met 50 tot 150 M hooge heuvels bezet is. Het helderwitte strand gaat langzaam over tot hooger terrein met lichtgroen gras, waarachter in de verte de versterkte huizen van Datoe Bintara en den Inlandschen Opziener der rechten te voorschijn komen: het geheel maakt den indruk alsof men een fort met borstwering voor zich ziet, een opmerking, welke m.i. getuigt van een door den djoeragan van Van Rijns barkas gegeven aanwijzing, het beeld, dat ik in mijn brochure (bl. 25/6) vermeldde, in verband met de schilderachtige teekening in de Tanjore oorkonde van 1030: „l'ancien Malayur située sur une haute colline", in 1862 de heuvel met de benteng van een Atjehschen avonturier, die hier uitdagend de Atjehsche vlag liet wapperen. Overstekende kwam Van Rijn te Pangkalan Soesoe (de naam „melk" herinnert aan de melkwitte kleur van de aardolie alhier), waar een tiental woningen van uit Besitang gevluchte Maleiers op den hoogen oever waren gebouwd, .. voorheen een groote kampong, welke door zeeroovers was verwoest. Op het hiervoor gelegen eilandje Mesigit - vernemen wij - dat met den wal eertijds verbonden was, had ..

volgens de overlevering de moskee gestaan ..". En dan: „het tegenover Pangkalan Soesoe gelegen eiland Sembilan bestaat uit een aaneenschakeling van grootere en kleinere heuvels. Volgens de overlevering is dit eiland hierheen gekomen van den Overwal en zou het behoord hebben tot de 9 eilanden Koeala Pèrak, waar nu nog 8 eilanden moeten liggen. Dezelfde overlevering verhaalt, dat dit eiland zou huwen met Poelau Salahadji, doch niet verder kon komen dan de tegenwoordige plaats, waar het ten anker ging voor een boom, welke nu nog wordt aangetroffen en die bij hoog zoowel als bij laag water in de Aroe-baai zichtbaar is en altijd even ver boven water uitsteekt. De Inlanders in deze streken gaan dikwerf offeren aan dien boom en hebben veel eerbied voor Poelau Sembilan, waar geen hunner een boom zal kappen ..". Sprookjes - bedekte taal - zinspeling van „djangkar" op „angker", en van „boom" = „taroe nama" op Taroema, altijd zichtbaar in de baai en even ver (djaoeh) uitstekende boven het „water" - zinspelingen op „djawa..oe.l-èr", eerbiedig ontzag voor het Land van Oorsprong, daaronder begrepen „P.Sem..bi..ilan-g" en „..pè..rak" nl. „P.Kam-pè boe-rak", het te niet gegane rijk van Kampè, waarvan het middenpunt is geweest het Taroema in en om de baai van Aroe.

Een weinig het binnenland ingegaan zijnde vond Van Rijn „een tweetal overblijfselen van versterkingen aan de soengej Si Kondoer en Sérang djaja, welke gezegd werden oude bentengs van de vroegere vorsten van Aroe te zijn geweest ..; wij herkennen die. De naam van de in de Besitang-rivier uitmondende soengej Si Djanda zou nog betrekking hebben op „de weduwe Djanda Gidau genaamd, van den laatsten vorst van Aroe, die bij de verwoesting van het rijk door Atjeh naar genoemde soengej vluchtte..". De naam herinnert aan „ba-gi-n-da Djaoe", d.i. koningin der „Djawa", met wie bedoeld worden niet de „Javanen" van Groot-Java doch de „Djawa", zooals die van Batoe-Bara op Sumatra en eenige andere landschappen, die herkomstig worden genoemd van „Modjopait", hetgeen juist is in den zin van het „Ma-n-djapahit" van de Sadjarah Malajoe, „doe-man" - gedeelte - van het ter Sumatra's oostkust in Langsar gelegen Madjapahit, stamland van dat op Java. Dezelfde Javanen als de Portugeezen bedoelden met hun „Jaoa", het volk van het Djawa, dat de waarde had van Sumatra, verwant aan de Dj-awi, met wie Maleiers eveneens uit het oude stamland werden bedoeld.

Over de quaestie, of met „Java-Djawa" alleen Groot-Java dan wel ook Sumatra, althans een deel daarvan, in de oudste berichten over den Archipel kan zijn aangeduid, is veel geredekaveld (vgl. Krom, Hindoe-Jav.Gesch. bl.59). Het is niet twijfelachtig dat Sumatra's noord-oostkust, het land bewesten en beoosten Diamantpunt, als van nature voorbeschikt aan den ingang van Straat Malaka tegenover Kaap Comorin in Voor-Indië, als het uitgangspunt van de verspreiding der Javanen en Maleiers dient te worden aangemerkt. Meer dan eenige andere is de baai van Aroe plaats van over- en samenkomst van allerlei volkeren uit oost en west geweest, en in de baai van Aroe het eiland Poelo Kampè. Op Java is die herkomst nimmer vergeten, steeds is bij den vromen nazaat die „kamolan" in eere gebleven, oord van pelgrimage, boetedoening.

Het is het stamland geweest der „Dja-o-wa" van „Zaba-g-Taroe-

ma" in „Lang-ka", die zich oostwaarts hebben voortgeplant, ook bij herhaling als Ka-lang's - oorlogsbuit - zijn overgebracht naar Java om hun nieuwen Heer ten dienste te staan, zooals Hij zou gelasten. Een mooi land, bij verzet echter leeggeplunderd en verwoest achtergelaten.

Bij de behandeling van de geschiedenis van Sumatra in de Enc. N.I. eerste editie IV, bl. 201, over oude berichten de opmerking makend, dat tegenover die met betrekking tot Sumatra's oostkust Sumatra's westkust een „wilde kust" was, onbevaren en onbekend, releveerde Rouffaer, dat daarop slechts één uitzondering was: „Baroes, de uitvoerhaven van kapoer baroes" .. kamfer, en dat deze door de Bataks werd genoemd „Djaoe roema", d.i. - legde hij uit - Maleier, eigenlijk Javanenwoning. Maar hier vergiste hij zich, want hij zag over het hoofd, dat het Bataksche Djaoe roema niet gesloten is, zooals Maleisch „roema-h"; de Bataksche naam is de verkorte naam van Djaoe-wa Ta-roema, Sumatraansch Taroema, dat het stamland is geweest van het Taroema-negara der Wishnoeïtische inscriptie in Buitenzorgsch Padjadjaran, op haar beurt schuilnaam, namelijk koe-ta-aroem-na-ma, als vertaling van Kakoela, dat de oude naam is geweest, gelijk op Java nog bekend is, t.w. de naam van de zeer geurige kardemon-vrucht, in het Arabisch qaqolah, zooals door Ibn Battoetan genoemd wordt, het met het sultanaat van Pasej altijd in oorlog zijnde rijk Qaqola-Moel-djawa, anders volledig se-moe poelaga djawa, de getta-troonzetel van het land der Djawa, dat geheeten was naar de geurige vrucht van de kardemon.

Rouffaer wees i.v. tochten (bl. 382) op het Qaqola-Moel-djawa bij Ibn Battoetan als naam gevend aan Bataksch Angkola, onder opmerking dat het Bataksch naast akkala-Angkola heeft akk-a-la, beteekenende „zekere groote bruine miersoort", dezelfde aardigheid, waarop de Auteur van de Sadjarah Malajoe zijn lezers vergast bij zijn verhaal over de stichting van Semudra, ertinja semut besar (hoofdstuk VII) tampatnja van de godin, op wier naam hij zich de „semoe" veroorloofde van sijama Tara met zijn lettervondst semoet besar, lees: ra-ja.

Rouffaer zal deze wijsheid te danken hebben gehad aan Van der Tuuk, dien hij op zijn reis in Indië te Boeleleng heeft ontmoet, waarbij Van der Tuuk hem intusschen het verband met Semoedra schijnt te hebben onthouden; dat is een van die manieren, welke Indonesiërs betrachten tegenover vreemden, die zij wel willen inlichten, maar het toch niet volledig doen; het verdere moet de betrokkene zelf uitvinden.

Zoo bijv. bij het volgende. Onder de Maleische zegswijzen is er een, welke voorheen nogal in zwang schijnt geweest te zijn, die Klinkert, Favre enz. gekend hebben en hun werd uitgelegd, doch waarvan zij de preciese beteekenis niet machtig konden worden; het was zoo iets als een schoone tijd, waarvan men te laat het gemis betreurde; men schreef: geta angkat, koeran tiba, - wij lezen: getta angkat, Qor'an tiba, de koninklijke troon brak op, de Islam viel uit de lucht, de ondergang van het rijk der Jaoa, de zalige tijd der voorouders.

ZUIVERE NONSENS ?

Luisteren wij thans eens naar hetgeen Van Stein Callenfels ons heeft opgedischt over een passage in den oud-javaanschen roman Satyawan, welke hij behandelde in zijn dissertatie over de Sudamala (Vern. Bat. Gen. dl. LXVI). Hij betitelde deze als: zuivere nonsens.

Het tooneel is het land „Kerta nirmala", d.i. het smetteloosreine, met de kraton „poespa-tanaloem" z.v.a. „nietverwelkte Bloem". Het land gaat te gronde, Satyawan verlaat zijn land en laat zijn jonge vrouw in den steek. Haar ziel zoekt echter overal haar echtgenoot. Zij vindt hem, smeekt hem, doch hij heeft ander werk te doen: eerst moet hij Kala, die door een „malapataka" is getroffen, verlossen. Hij stelt zijn vrouw op de proef. Zij wil, steeds op zoek naar hem, naar de bergen gaan, non worden, waarop hij een prachtige kluizenarij toovert, zich tooiend met den naam Tjilimoertti. Hem in dit nieuwe voorkomen niet herkennend, begeeft Suwistri zich derwaarts. Hij ziet haar naderen, dwalend door het bosch; haar doel is een heilig leven te leiden. Zij wordt door hem aangenomen, krijgt den naam Kili Brangti. Hij belooft haar te onderrichten in de „gedong pahoman" - de offerplaats. Daar wordt zij onderricht in de geheime leer van de „adji darmma", de plichten van haar als non. Nadat zij deze „adji darmma" geheel in zich heeft opgenomen, vraagt zij, wat het toch is, dat nagejaagd wordt door hen die een kluizenaarsleven leiden en met vasten zichzelf kwellen? Nu komen wij bij het glanspunt van het dichtwerk, een passage, welke Van Stein Callenfels aldus vertaalt:

„(Het geheim daarvan) zal ik je nu openbaren. Bloemen zijn er in den lusthof (Narmada): <u>drie</u> in aantal; zonder wortels, - Meisje - ! en zonder stammen. In dien lusthof zijnde, zijn zij reeds in het diep van den vijver. Nagapoespa, Woeloeng en Kanigara, - toen deze bloemen geschapen waren, was de Wereld compleet. Zij worden door verwelking niet getroffen, - als er wind is, worden zij niet bewaaid - als men hen nauwkeurig beschouwt, zijn zij het puikje der bloemen..". Op welke woorden aanstonds in het oorspronkelijke volgt: „pareng mdar, tanpéndah kadi kukunang, nghing kadik hangawroehi, pan anèng larmadda, hanèng noesa kambangan, hanèng tatar, hanèng boehwin, hana ri ngayah hanèng boemi kadiri", en gevolgd door een strophe, die mede in het oud-javaansch is gelaten. Passages, naar aanleiding waarvan v.St.C. schrijft (bl. 150: „deze zijn mij niet geheel duidelijk. Dat de bedoelde bloemen bij hun ontluiken onvergelijkelijk schoon zijn als vuurvliegjes, gaat nog, doch de passage, die dan volgt, zal wel corrupt zijn (althans ik begrijp haar niet), terwijl de allervreemdste opsomming van geografische namen, als: Larmadda (hetzij dan de Narmada, de een of andere groote rivier, dan wel een lusttuin bedoeld is), Noesa Kambangan, China, het mij onbekende Boehwin, Zuid-Bagelen en Kediri ook totaal onbegrijpelijk is."

Tenslotte de strophe: „mon dinoeloe moeksah ring toengtoeng ing tinghal kapoedang tan wroeh nini sangkrebsinangkreban, hakelirkineliran, dopara kang ana wngi mongmong simoerka sijoeti hana wngi //hana manih..".

Nu is de Verklaarder geheel van streek: „er schijnt wel eenig verband te bestaan met de gestelde vraag, daar hier gesproken wordt over het beoogen der verlossing, maar ... (de rest, die letterlijk op den voet schijnt te worden gevolgd) is mij een raadsel".

Hij wist wel beter, gelijk hij verder heeft laten doorschemeren, - meer dan dat te doen, stond hem, ingewijd in de sfeer der Javaansche dichtkunst, niet vrij. Letterlijk behandeld zijn die strophen voor ieder een raadsel, een Javaansch raadsel. Ook wij weten niet: „tan wroeh, Nini", hoe het precies zit in deze strophen, maar weten wel, dat in het aansluitende „sangkreb sinangkreban" sangkreb beteekent „bedekt houden", en het daaropvolgende „hakelirkineliran" hetzelfde, en dat „dopara" vertaald neerkomt op „ongerijmd". Moeten wij, hetgeen voor ons onbegrijpelijk is, ter verklaring laten aan onze waarde Vrienden, de poedjangga's en de door hen ingewijden, wij brengen naar voren, dat Dichter zoowel als Verklaarder zich verlustigden in „bloemen", raadsel-taal. Het gaat om een Noesa Kambangan met drie wonderbloemen in een „vijver", maar „tasik" beteekent ook „zee", die, waarin dat „Noesa" thuis behoort, waarbij verder ons duidelijk is, dat hiermede niet bedoeld zal zijn Noesa Kambangan bij Tjilatjap, maar een heel ander „drijvend" eiland, waarmede in verband staan de drie tooverbloemen, alsmede de verdere zonderlinge aanduidingen: „tatar" dat aequivalent is voor „Tji-na", d.i. „soe-tji boewana", een rein-heilig oord, en „buhwin" ... dat moet verkorting zijn voor „em-boeh-ka-win-é", d.i. ik weet het aequivalent in kawi daarvan niet". En in het „hana ri ngayah hanèng boemi Kadiri", is stellig het rijk van Kadiri bedoeld, kan „ngayah" niet beteekenen het regentschap Ayah in Zuid-Bagelen, maar is het de bekende historische uitdrukking voor „heerendienst verrichten", - heerendienst, zooals de Javaansche vorsten van ouds plachten op te leggen aan de ver verwijderde onderhoorigheden, de „montja-negara", zooals op Java het geval gebleven is tot 1830 toe, - heerendienst van zes maanden lang - uit en thuis - op eigen kosten - ter verrichting van arbeid aan lusthoven, enz., in den ouden tijd uiteraard aan tempelbouw. Heerendienst waarvoor men maandenlang ver van de eigen woonplaats werd opgecommandeerd, zooals uit dit Noesa Kambangan, dat een plaats geweest moet zijn met een heilig karakter.

Het Noesa Kambangan, dat wij kennen, is het voor Tjilatjap gelegen onbewoond, bergachtig en beboscht eiland, dat traditioneel de vindplaats is van de geheimzinnige bloem „Widjaja-Koesoema", die bij de troonsbestijging van een nieuwen soesoehoenan aldaar, pleegt te worden geplukt, in staatsie te worden gebracht naar Solo. Maar - wordt ons ook verteld, dit Noesa Kambangan is eigenlijk van elders gekomen en herwaarts overgebracht door een heiligen man, die op dit eiland begraven heet in de grot Séla, die nader aangeduid wordt als „Mesigit". Vindplaats thans van deze bloem, welke in een mannelijke en vrouwelijke soort pleegt te worden onderscheiden, zijn eigenlijk twee naast het eiland uit zee oprijzende klippen „Karang-bandoeng". De boom is een „kol banda", de Pisonia alba met heel kleine bloempjes. De ceremonieele afhaling is oud. Bekend is, dat, toen in 1678 de in ballingschap te Tegal overleden Soenan Mangkoerat was opgevolgd door zijn zoon, die in bondgenootschap met Speelman zijn terugkeer verbeid-

de, deze den regent van Tegal afvaardigde naar Donan in search of the flower called wijaya mala, there being a superstitious notion among the Javans that if in their distress they are able to obtain this flower, whatever they undertake will prosper (Raffles II, bl. 181/2). Traditioneel was die bestemd om in het hoofdhaar te worden gedragen - tjoendoek -. Bij de troonsbestijging van den soesoehoenan uit mijn tijd kwam het gezantschap terug met een gouden doosje, waarin z.g.n. de widjaja koesoema zich bevond, deze was veranderd in een zeer geurige „tjempaka-gonda", die tot „sajoer" moest worden toebereid om aldus door den vorst te worden „gegeten" ..; niet onduidelijk zinnebeeldige voorstelling van de Bloem in het land der voorvaderen. In de wajang die, welke de Ratoe Koembala in het hoofdhaar draagt, allegorie, verwezenlijkt in „wilasa"-spelende aardigheid - met behulp van taalkunde, als de geurige bloem van de „tjempaka gonda", Koembala Maleisch ook „gombala", verheft haar tot „Hoedster des Volks", nader aangeduid als bloem in het hoofdhaar, waarin Zij die „tjempaka gonda" draagt, Maleisch „..ramboe..", verkorting van: t-aranboe..dja, als beeld voor de godin „Tara" van „Sam-bodja". De „bloem" welke zij in het hoofdhaar draagt, is de „tjampaka gonda": tjempaka is de Maleische naam voor de Javaansche „sembodja", de boom, waarvan de klank oproept het Sambodja van de voorvaderen, en wel dat, hetwelk getypeerd wordt door „gonda" = de „geur" - aroem - van „T-aroem-a". Die „bloem" moest door den soesoehoenan worden „gegeten" als „sa-joer", - voor „eten" is het mooie woord „bodja" en is de tot „groente" toebereide bloem „wilasa" voor „<u>sa</u>-ma mala-<u>joer</u>", Malajoer als „bloem" van het oude rijk „Sambodja" - „Taroema". Wisselnaam voor dit „Sambodja" was "Zabag" d.i. „Sabak-a", en wanneer men denkt aan Malajoer, gelegen als dat was op een eiland - noesa -, dan hebben wij voor ons „Noe-sa ba-ka-lambangan", bij samentrekking Noesa-Kambangan. Dat Noesa Kambangan lag in de „tasik" - vijver - die het evenbeeld is van de „zee" - samodra - van „<u>T</u>-aroe-nama" - Aroe.

„Eerst toen deze bloemen werden geschapen, was de wereld van Kadiri pas compleet, het puikje van de bloemen, wanneer zij open gingen..".

Die wijsheid werd Suwistri meegedeeld in de gedong pahoman, toen zij vroeg wat toch wel het doel was van degenen, die zich daar kwelden met het „tapa" van die „adji darma", boeteling van den Adji-Vorst uit het geslacht van „Darma-wangsa".

Met deze aanhaling uit de Sang Satyawan gaf Van Stein Callenfels een sprekend voorbeeld van hetgeen hij op bl. 153 geschreven had over het karakter der oude dichtkunst. „De oud-Javaansche kakawins" zijn kawya's, kunstdichten in den waren zin des woords, waarbij het dichterlijke dikwijls voor het kunstige heeft moeten wijken. Wanneer men slechts enkele oud-Javaansche kakawins heeft doorgelezen, zal men er van overtuigd zijn, dat de anecdote, die zoowel van den modernen Javaanschen kunstdichter als van den Britsch-Indischen collega verteld wordt, dat hij nl. beleedigd is, indien men direct na eerste lezing zijn dichtwerk schoon vindt, maar daarentegen in de wolken is, wanneer men hem het stuk na eenige weken teruggeeft met de verklaring er tittel noch

jota van te begrijpen, met volle recht ook op den oud-Javaanschen dichter van toepassing is".

Nemen wij deze wenk ter harte. De Setyawan speelt in het land „kerta nirmala" met de kraton „poespa tan aloem". Dit laatste is dichtertaal voor gewoon javaansch „..ora..lajoe", dit wordt bij omzetting: „..lajoe..ora..", verkorting van „na-Ma-lajoe ora", d.i. de kraton van „Mala-joe-r", het smettelooze - nirmala - land van Satya-boewana van ...Kadiri, het „land, trouw" aan „adji darma-wangsa" van Kadiri;- in plaats van „nir.." mag gelezen worden „soeda-mala", en dat past hier.

Van Stein Callenfels heeft het gedicht Sang Satyawan herkend als gegrond op een of anderen Soeda-mala-tekst, waarvan gedeelten in reliëfs zijn aangebracht op tjandi Tĕga-wangi als ook tjandi Soekoeh. Is er verband tusschendie voorstellingen - zinnebeeldig - en de oprichting dier bouwwerken, welke ongetwijfeld tot stand gekomen zijn door aanwending van het werk der „pengajah's" van Noesa Kambangan, die in Kadiri aan den arbeid gezet werden? Ligt in den naam Tega-wangi door „wangi", waarvan de beteekenis is: „aroem" - geurig - een zinspeling op Taroema? De oprichting van dien tempel schijnt te mogen worden gesteld op omstreeks 1358. Dat valt in het begin van de regeering van Hayam Woeroek, den oppervorst van Madjapahit, die zijn vloten rechts en links heeft uitgezonden, om den ganschen Archipel onder zijn macht te krijgen, onderwerping en, voor zooveel betreft voormalige onderdanen, her-onderwerping.

Gelijksoortige tafereelen staan afgebeeld op de reliëfs van Tjandi Soekoeh op den Lawoe, een bouwwerk dat dagteekent van 1439 A.D. en waarvan de bouw wordt toegeschreven aan Raden Bandoeng; de naam wijst op „tweevoudig, dubbel", m.a.w. één stuk op Java, het andere ... elders. Legendarisch is Raden Bandoeng de jonge held, die afvallig Oost-Java en Bali weder heeft onderworpen; legendarisch slaagde hij daarin, wijl hem te dien einde was mede gegeven het oorlogssignaal - bekken - „oedan-aroem"; omgeklonken op den kruisweg-viersprong- deed dit „geurigen regen nederdalen" „oedan-aroem" hetgeen de overwinning waarborgde: toovertaal voor de dja-woh, dja-wa-woh van Oeda-jana, Tanda van Taroema.

Wat doen de tafereelen uit de Soeda-mala op Tjandi Soekoen?

Tjandi Soekoeh is duidelijk een overwinningsgedenkteeken. Op het hoogste terras heeft de reusachtige lingga gestaan, welke berust in het Museum van het Bataviaasch Genootschap, en waarvan het opschrift o.m. inhoudt: „het teeken der mannelijkheid is de essence der wereld", een qualificatie, welke verduidelijkt wordt in de uitlegging, welke Rongga Warsita gaf aan Van der Vlis: „acutum pudendi virilis simile est acuto hastae; omnes, quibus accurrit, effugiunt. Ubicumque tangit, vult obedientiam.." enz. (Verh. Bat. Gen. dl. XIX), - dat was geen vertaling, maar wel een uitlegging aan de hand van - zooals Cohen Stuart later vermoedde (BKI. vi.7 bl. 170) - een traditie. Ter linkerzijde van de gopoera-toegangspoort vertoont het reliëf een „boeta aban wong", een boeta, die een mensch verslindt, in beeld gebracht land der menschenetende Bataks van het land boven Aroe-Tandjoeng-poera-„T-aroe-na-ma". Op het derde terras komen voor de door Van Stein Callenfels aan de hand van de Soedamala verklaarde reliëfs.

Het gedicht voert ten tooneele de vervloeking, welke de Oppergod uitspreekt over zijn schoone gemalin „..ra-nini" (dat is: Nini Tara) waardoor deze verandert in de bloedgierige godin Doerga op het door haar beheerschte lijkenveld „sétra ganda-ma-joe" (ganda-aroem- na-ma-la-joe-wa, anders gezegd T-aroe-ma). Ter onttoovering wordt op dat kerkhof Sadéwa vastgebonden aan een boom, waarvan de naam „rangdoe" toch wel zinspeelt op „ka-rang doe-wé", d.i. bezit van het wooneerf van dien boom - m.a.w. Taroema. Dan volgt de onttoovering: Doerga wordt weder de schoone godin, die zich spiegelde in den vijver. Waarop de tot offer bestemde Sadéwa weder een hemelling wordt, tot naam krijgt „soeda-mala" - de Vlekkelooze - die gedirigeerd wordt „naar Prangalas, in de kluizenarij in het noord-oosten", m.a.w. naar „Sala-parang..". De godin wordt weder ..„Oema", zinnebeeldig Taroema.

Als stichter van tjandi Soekoeh staat legendarisch bekend Raden Bandoeng, zoon van Damar-maja, kleinzoon van praboe Birawa, de veroveraar van Java; de naam „bandoeng" d.i. dubbel, wijst op 's mans tweeledig bezit, Padjang op Java, Pengging-Taroema daarbuiten. Als Tanda Oedajaningrat heeft deze zeevoogd van den Lawoe het afvallig geworden Aroe Taroema weder tot rede gebracht, en ter herinnering daaraan Soekoeh en Tjata opgericht. Aldus leeren wij het dichtwerk Soedamala zien als allegorie op het veroveren en onderwerpen van deze afvallige onderhoorigheid aan de heerschappij van den Batara Goeroe van Madjapahit.

Tjandi Soekoeh staat niet alleen. Daarbij behoort Tjeta, ook een terassenbouw, welke pleegt te worden verklaard als „open bidplaats". Onder de aanwezige voorstellingen eene, waarin Dr Crucq meent te herkennen een „sengkala" = rebus voor het jaartal 1373 Caka, of 1451 A.D. (TBG. 73 bl. 51). Tjeta is aequivalent voor „ster" - tara -, aankondiging van het schoonste sterrebeeld aan den zuidelijken hemel, de ster Orion, dat de gedachte oproept aan de godin Tara, „cyama Tara", - naar Brandes heeft opgemerkt (TBG.31 bl.252 noot) „ook een der vele namen van Durga, Civa's cakti", - zóó hier in de Soedamala, en in Boeddhistischen vorm de Redster uit alle gevaar en ellende, de godin Tara van tjandi Kalasan in Djokjakarta, het oude Mataram.

Tjandi Tjeta is lang onbekend gebleven. Toen Junghuhn Soekoeh en Tjeta verkende (TNI.IV, dl.2 bl.104), schilderde hij Tjeta als gelegen te midden van tjemara-casuarinen-wouden, die de hoogere hellingen van den Lawoe kenmerkten. In de nabijheid van deze plek - schreef hij - zag hij een verbazend aantal boomen tegen den grond liggen ..... Wij lezen die mededeeling, en, denken stil voor ons heen: puur suggestie, te boek gestelde opmerking van een zijner geleiders, die vertelde van een verbazend aantal „pohon tjemara" anders gezegd „taroe-na-ma-e-roe", welke „neergeveld" lagen ... bij de onderwerping van dit „land der godin Tara, in den tijd van „praboe Kapoe", dien van „Lang-ka poe-ri" Langka-Widjaja.

DJEMPOL SOEKOE

Een vreemd staal van antiek-Javaansche vorstelijke bestraffing

In een oude beschrijving van het land Kaling, dat ook Djawa heet, staat in de Chineesche jaarboeken (Groeneveldt, Notes bl. 14) de volgende geschiedenis:

„In 674 the people of this country took as their ruler a woman of the name of Sima. Her rule was most excellent, even things dropped on the road were not taken up. The prince of Tazi, hearing of this, sent a bag with gold to be laid down within her frontiers; the people who passed that road avoided it in walking and it remained there for three years. Once the heir apparent stepped over that gold and Sima became so incensed that she wanted to kill him. Her ministers interceded and then Sima said: „Your fault lies in your feet, therefore it will be sufficient to cut them off. The ministers interceded again and she had his toes cut off, in order to give an example to the whole nation. When the prince of Tazi heard this, he became afraid and dared not to attack her".

Dit verhaal van het afsnijden der teenen van den troonopvolger, omdat hij jegens zijne vorstin had gezondigd door eenvoudig over den zak met goud, die drie jaar op den grooten weg gelegen had, te stappen, is zóó zonderling, dat men even opkijkt en men er geen weg mee weet. Tot ... men zich herinnert, dat een gelijksoortig verhaal over het als bestraffing afsnijden van de teenen, voorkomt in de Babad TanaH Djawi. Het verhaal speelt in den tijd dat Sénapati vorst was van Mataram en zijn oudste en beminde zoon Raden Rongga zijn toorn had opgewekt.

Raden Rongga - lezen wij (BTDj. bl. 177) - was een wild heer, opvliegend, rap met de hand, menigeen moest het met den dood bekoopen. Op een dag kwam uit „Banten" iemand over, ook over bijzondere kracht beschikkend. Hij wilde zich meten met Raden Rongga. Die stond zijn man; de man uit „Banten" verloor het, Raden Rongga sloeg hem dood. Dat bleef eerst geheim, doch kwam ten slotte ter oore van den Sénapati. Hevig vertoornd ontbood Sénapati zijn zoon, en gelastte dezen: „breek mij den grooten teen van mijn voet af". Eerbiedig vatte Raden Rongga's vaders voet aan en ... brak den grooten teen af (moetoeng djempollé soekoe ing kang rama). Dat deed Sénapati zóó hevig pijn, dat hij zijn zoon van zich af slingerde (dipoen-kipattaken, malesat). Diep beschaamd, besloot Raden Rongga heen te gaan; de deur durfde hij niet door, bonsde op den muur van de kraton - pager banon - een gat, zoo groot dat een mensch er door kon, kwam in dien „pager banon". Hij liep weg, was van plan te gaan naar „Pati." Sénapati gelastte Raden Rongga achterna te gaan, dat geschiedde, maar Radan Rongga kneep zóó, dat deze man het bestierf... waarop R.R. zijn tocht vervolgde ... Hetgeen alsnu in den tekst volgt (het is maar beter op de juiste beteekenis daarvan niet in te gaan), wordt besloten met den dood van Raden Rongga onder zeer bijzondere omstandigheden; daarop in te gaan, is hier mijn bedoe-

ling niet, - het komt aan op de voorstelling, dat Raden Rongga tot hevige smart zijns vaders, dezen den grooten teen van zijn voet afbrak.

Dit is duidelijke beeldspraak. Djempol, het Javaansche woord voor grooten teen, heeft hier de beteekenis van „uitstekendste", „soekoe", die van „voornaam geslacht". Deze was Rongga, als zoon van den Sénapati, - die door zijn daad zichzelf tot groote smart van zijn vader als lid van het vorstelijk geslacht afbrak, Sénapati slingerde hem weg, R.R. moest weg; in bedekte taal wordt aangegeven dat hij aan zijn eind kwam. Wat verder achter dit verhaal zit, laat zich fatsoenshalve hier niet openleggen.

Van bijzonder belang is deze spreekwijze „djempol sokoe" intusschen ter ontraadseling van het hiervoor aangehaalde verhaal uit de Chineesche jaarboeken der Tang-dynastie. De „prince of the arabs" is daarin de kroonprins, die over den zak met goud heenstapte, en daardoor de koningin, zijn bloedverwante, in hevigen toorn ontstak. Over iets heen stappen, Javaansch nglangkahi, heeft in figuurlijken zin de beteekenis van „verwaarloozen". Het zgn. neerleggen van den zak met goud op den openbaren weg, zinspeelt op het aanbieden van een tribuut aan de vorstin, oudtijds eens in de drie jaar, dat plotseling werd nagelaten. Waar speelde deze gebeurtenis zich af? In „Ka-ling .. also called Djava" ... m.a.w. in „Djawa-ka Ling-...ga" „The king lives in the town of Djava" ... achter welken naam Groenveldt tusschen haakjes schreef „Djapa" - vragenderwijs -; ik waag aan te vullen „Djapa-ra", in verband met de opheldering: „the country is very rich, there is a cavern from which salt water bubbles up spontaneously" ..., ontwijfelbaar verwijzing naar de zoutbron te Koewoe. Interessant is, dat vroeger de koning „lived more to the east at the town Palu-ka-si" (wellicht „Pal-w-a, anders gezegd Pallawa-kasih?) On different sides there are twenty eight small countries ... there are thirty high ministers and the Da-tso-kan hiung is the first of them" ... m.a.w. „Da-toe kang djeng". Dan volgt een opmerkelijke mededeeling: „on the mountains is the district Lang-pi-ya, where the king frequently goes to look at the sea. When at the summer-solstice a gnomon is erected of eight feet high, the shadows (at noon) falls on the south side and is two feet four inches long".

In dit verband valt de aandacht op de Woekir Tjanggal. Een niet hooge berg, gelegen op de grens van Kedoe met Djokjakarta, vanwaar men een prachtig panorama geniet over de vlakte van Mataram tot de Zuidzee toe. Oudheidkundig de plaats, waar in 732 koning Sandjaya een lingga heeft doen oprichten, een gedenkstuk van zijn déwa-radja-cultus in een aan Çiwa, Brahma en Wisnoe gewijd heiligdom „tot heil der wereld als het ware overgebràcht van het in 't gezegende land Koendjara-koendja gevestigd geslacht" (Krom, Hindoe-Jav. Gesch. bl.123); de Sanskriet-inscriptie noemt dezen koning Sandjaya: kenner van den subtielen zin der boeken, veroveraar van het gebied van naburige vorsten, het rijk besturende in onverbrekelijke eendracht ...met zijn zuster .."

In het djempolsoekoe-verhaal van den Chineeschen annalist is de gebiedster koningin Sima, doch wordt degeen, die haar toorn heeft opgewekt genoemd „prince of Ta-zi"; de naam is verklaard als Arabier, eens Pers, inderdaad zijn voorheen in den Archipel

Perzische handelaren uit Chorasan handel komen drijven, maar dit past hier kwalijk.

„Tazi" ligt in het Javaansch dicht bij „Ta-dj-i", en dit is de naam van een desa in Mataram, die als „Tadji Goenoeng", een „sima" of geprivilegieerde gemeentelijke stichting in de oudheidkunde bekend staat, zooals door Rouffaer is gereleveerd, aldus zou Tazi-Tadji te pas zijn gebracht als „pars pro toto", namelijk het land van Mataram, hoofdgebied van het toenmalige koninkrijk van „Kaling"-Djawaka-Lingga".

Die lingga was - zegt de inscriptie - overgebracht uit Koendjara-koendja. Welk land kan daarmede bedoeld zijn? Aanstonds is gedacht aan Koendjara-dari in zuid-Voor-Indië, plaats van vereering van den apostel der Tamils Agastya; alleen wist men geen weg met het aan Koendjara toegevoegde „koendja".

Koen- of goendjara is het mooie woord voor „olifant", blijkbaar wordt gedoeld op een land dat rijk was aan dergelijke dieren, strijd- of werkolifanten, en dan herinneren wij ons, dat zulk een land voorkomt in de Javaansche legende in Raffles' History II, nl.87. Wij hooren daar van een „Astina", het rijk van Java's oudste vorstengeslacht, dat van praboe Djaja-Baja, waarvan de naam, welke neer komt op „h-asti- na-ma" d.i. „olifant", bij het uitsterven van het koningsgeslacht veranderde die in „Kuj'- of Guj'-rat"; een hollandsche babadvertaling (Not. Bat. Gen. dl.42) spreekt van dezen koning als een „Moorschen" vorst van „kodjrat--Bali-Atjé, - hier is „mor" blijkbaar gebruikt in de beteekenis van „kahilangan" = verdwenen, overleden, en ligt in „Kodj" of Goej-rat" verscholen „Koen- of Goendjara-<u>ma-t-i</u>", d.i. het doode land van olifanten. Er is dus op Sumatra's oostkust zulk een Koendjara geweest, en, letten wij dan op den naam van het in de Woekir Tjanggal inscriptie genoemde land, dan bemerken wij, dat Koendjara wordt bepaald door een daaraan toegevoegd „koendja", dat als het ware representeert de reduplicatie van „Koendjara" <u>minus</u> de laatste lettergreep „ra". Wat dit „koendja" op zichzelf aangaat, lijkt het niet toevallig, dat aan de overzijde van Straat Malaka op het schiereiland van dien naam in de bosschen voorkomt een zwerfstam van aborigines, die den naam draagt van „Djakoen" dat is: omkeering van „Koendja", herinnering aan een oudtijds ter weerszijden van Straat Malaka gelegen Koendjara, waarvan de naam ter Sumatra's oostkust is verdwenen, aan de overzijde alleen nog is te herkennen aan een omkeering van een stuk van een naam, aanwijzing van een teniet gegaan „Koendja-ra ma-ti- Bali-Atjé.

Van dàt Bali-Atjé, het land van Aroe-Tandjoenpoera, Deli, Eens volkrijk, echter door weghaling van de Kalangs enz. te gronde gericht, is „Koendjara-koendja" dat in de plaats trad van „Astina" d.i. „H-asti-na-ma", m.a.w. olifanten-land, de aequivaleerende, echter eenigszins verborgen naam, land van „djawa-<u>Ka-ling-ga</u>", die onder hun vorst naar Java als veroveraars zijn getrokken en daar „Ka-ling Djawa" hebben gesticht. „Lang-pi-ya", zooals de plaats wordt genoemd, waar de vorst daarvan heen toog om de zee te zien, heeft veel weg van „Lang-ka-w-i-dja-ya", herinnering aan het land van oorsprong op noord-Sumatra.

Tenslotte nog dit over den naam van den bij het gehucht Tjanggal gelegen berg met het prachtige panorama over Kedoe en Mataram (Van Aalst in TBG!41 bl. 407). Tjanggal heeft, v.z.v. mij bekend geen

beteekenis, maar in de Maleische litteratuur komt „tjenggal-nir" voor in de beteekenis van een rooden lotus; „nir" beteekent: „verdwenen", de roode lotus herinnert aan het embleem van eene der Tara's, bij Krom (Inl. eerste ed. bl. 881) van de Tara „Panderawsini"; - heeft het aan den dewa-radja-cultus van Koendjara - koendja-ra gewijde heiligdom gestaan onder de hoede van deze Boeddhistische godin, patrones van het gehucht en den heuvel van „verdwenen" ... „tjenggal-nir?"

Toen Marco Polo gedaan had met zijn beschrijving van Java minor en overstak naar Kaïl-patnam in Tinnevelly, maakte hij ter loops gewag van „a very small island, that is called Gauenispola", doch wat hij daarvan te vertellen had, bleef in de pen. Dat zou ons onverschillig laten, ware het niet, dat Rouffaer het had terecht gebracht als het in de Eerste Schipvaart d.II, bl. 212/2 vermelde „Pulo Xuta, een hoogh Eylant, waer eenen wacht toren oft Farol op staet, die de Inwoonders waerschouwen ende 's nachts vieren (ontsteken) als daer schepen op de custe zijn". Een vuurbaak in den trant der Voor-Indische primitieve vuurtorens, zooals die, waarvan Haafner in zijn reisbeschrijving bij Bimilipatam melding maakte; de Maleische naam is „roemban". Van onzentwege staat sinds 1875 op Poelo Bras de Willemstoren.

Hoe staat het met die vreemde namen? Men vindt ook wel Gamis- of Djamispola en P.Gomes, maar deze spelling houdt ongetwijfeld verband met Marco Polo's Gaue- of Ga-mis-pola, namen in de „peculiar language" van het eiland, waarmede Marco op verschillende plaatsen in aanraking kwam, bedekte taal, zooals nu nog de „bahasa kapoer" van Malajoe. - Lang-ka-poer-i". In het eerste gedeelte ontdekt men „gawé", d.i. maaksel, en dan begrijpt men de omzetting: pola-ga ..nis .. of ..m..is, dat is „Ka-poe-laga-nis", d.i. de naam van het „verdwenen" rijk, dat heette naar de „kapoelaga" of kardemom, de plant met de zeer geurige knol, die vroeger zeer in zwang was voor het welriekend maken van den adem. Die heet in het Sanskriet „kakkola" en in het Arabisch „qaqolah", hetgeen men terugvindt in .. Kakoela . zooals men bij Javaansche vertellers, stilletjes verkort tot „kakoe.." aantreft, en bij Ibn Battoettah als de naam van het door hem bezochte „Moel Djawa", de hoofdstad van een hindoeïstisch rijkje; in dit geval bedekte taal -semoe- voor „-moe-laga -djawa-getta", de oorsprong van het „melegetae", dat Odorigo de Pordenone gebruikte als naam van de kardemom, de „boewah aroem" - welriekend - als „ko-taroem-a", anders gezegd ..Taroema. Vandaar weder het grondwoord voor „ta-roem-b-oew-an-a" roemban - vuurbaak. De namen „Kakoela-Qaqolah" geraakten blijkbaar in onbruik, men hield in stand „Gawénis" en „(poela-)ga-m(-an-)is", evenals - merkwaardig! - „aroem manis" de naam is van een zeer lekkere mangga-soort.

Het eilandje met de vuurbaak werd in de Eerste Schipvaart genoemd Poelo Xuta, d.i. „ksoe-ta", en het ..omgekeerde daarvan is.. „ta-k-soe..". Zoo heet op Bali de „djero Taksoe", de geheimzinnige genius loci, die door het desa-volk in bijzondere gevallen pleegt te worden geraadpleegd. Hij openbaart zich door zich te incarneeren in een der aanwezigen, die dan wordt „katakson". Die geest wordt gezegd (vgl. Liefrinck Bijdr. kennis Bali TBG! dl.33, bl. 258) te verblijven in de nabijheid der godenhuisjes in den een of anderen boom, waarin een kleine houten offernis is bevestigd, - alleszins motief om te zinspelen op den geest van „taroe-ma", immers zva. „de naam" van „boom" = d.i. taroe. Tegelijk houden wij hierbij in het oog, dat wij Bali alleen gebruiken als naam voor het eiland beoosten Java, doch wij zagen reeds, dat de babad kent het oude rijk Kodj'rat-Bali-Atjé: het stamland

der Djawa-ka van Sumatra's oostkust, tevens het Java-minor, dat Marco Polo noemde in samenhang met „Pentan", het oord met de bosschen „wana"-boewana- van „sweet-scented trees" - d.i. taroe ..aroem..a ma-nis.

OVER SJAHROE'N NOEWI

In hoofdstuk VIII van de Sadjarah Malajoe wordt een mooi verhaal verteld over Sjahroe'n noewi. Dat was een heel groot rijk met veel voorvechters en ontelbaar volk. Men vertelde den koning, dat Semoedra een zeer levendige handelsplaats was met veel kooplieden en de koning daarvan een zeer uitgestrekt gebied had. „Maar is er dan - vroeg Radja Sjahroe'n noewi aan zijn krijgshoofden - niemand onder jullie, die me dien radja van Samoedra weet te vangen?" Ja wel, zei Awi Ditjoe, een heel sterk en dapper heer, als U mij 4.000 voorvechters mee geeft, dan zal ik hem voor U brengen. De koning gaf hem daarop die 4.000 man met honderd vaartuigen. Toen alles klaar was, zeilde Awi Ditjoe naar Samoedra, voorgevende handel te drijven, maar toen ze aangekomen waren, gaf hij zich uit als gezant van den koning van Sjahroe'n noewi. Na aankomst stopte Awi Ditjoe vier dappere voorvechters elk in een kist, en zeide: als jelui voor den koning van Samoedra gekomen bent, maak dan de kist van binnen open, kom er uit en neem den radja gevangen". De kist werd met groote staatsie voorgebracht, en toen men bij den koning was gekomen, werd de brief voorgelezen, men bood ze den vorst aan, de voorvechters maakten de kist van binnenuit open, sprongen er uit en namen Radja Samoedra gevangen. Toen liepen de krijgshoofden van Samoedra te hoop, ontblootten hun wapens en wilden de lui van Sjahroen'n noewi te lijf gaan. Maar toen zeiden deze: „Als jelui ons aanvalt, dan dooden wij jullie radja". Waarop het volk van Pasaj zich stil hield, en vervolgens ging Awi Ditjoe met zijn Sjahroe'n noewi's aan boord met radja Pasaj en zeilde huiswaarts.

Na aankomst bood Awi Ditjoe den koning van Samoedra den radja van Sjahroe'n noewi aan. Die was zeer verblijd, beschonk den overwinnaars met passende staatsiekleeren. En den koning van Samoedra gelastte hij „menggombala ayam" - kippen te hoeden.

Dat was - vertelt men - aanleiding voor Sidi Ali Ghiyat oed'din en de Oudsten om over die zaak tot overeenstemming te komen. Ze rustten een schip uit, kochten Arabisch handelsgoed, want destijds verstonden die van Pasaj Arabisch. Met zijn bootsvolk ging Sidi Ali toen, op zijn Arabisch gekleed, naar Sjahroe'n noewi. Na een heel tijdsverloop kwam men ter plaatse. Sidi Ali maakte toen zijn opwachting en bracht als geschenk mede een boom helemaal van goud en met edelsteenen als vruchten, wel ter waarde van een bahara goud (een draaglast). Toen de vorst dat zag, vroeg hij: „wat is er van jullie verlangen?" „Niets", zeiden zij toen. De radja was zeer verblijd, maar dacht toch wel: „wat zouden ze van mij willen hebben?" Men ging terug naar boord en vertrok.

Een tijd later kwam de Schipper weer zijn opwachting maken bij den radja van Sjahroe'n noewi en bracht toen mede: een schaakbord van goud met edelsteenen stukken, zeker wel een bahara goud waard. Toen zeide de koning: wat jelui vraagt, zal ik je geven. Maar zij zeiden: wij willen heelemaal niets hebben. Weder keerden zij terug naar het schip. Maar toen na eenigen tijd het oogenblik was gekomen om met den moesson terug te keeren, kwam Sidi Ali op en bood als geschenk aan twee gouden eendjes, versierd met edelsteenen, een woerd en een wijfje, in een gouden kom vol water. En die eendjes zwommen, doken en zaten elkaar achterna.

Over zulk een wonderbaarlijk geschenk verbaasd, zei de Radja: „zeg me nu eens ronduit, wat van jullie verlangen is?" Waarop Sidi Ali hernam: „van Uw Genade vragen wij onzen koning, den hoeder der kippen, terug". - „Den radja van Pasej? Goed, dien geef ik jullie terug". - „Omdat hij moslim is, - zeide Sidi Ali - richten wij dit verzoek tot U". Genadig schonk de koning van Sjahroe'noewi daarop sultan Malikoe't-Tahir aan Sidi Ali, die daarop werd teruggebracht naar Samoedra ...

Een wonderlijke geschiedenis, deze overrompeling en onderwerping aan tribuut van mohammedaansch Pasej-Samodra, zooals door den Auteur van de Sadjarah Malajoe wordt medegedeeld: „Van ouds - vernemen wij in hoofdstuk XII - was Sjahroe'n noewi de naam van de „negri Siam", aan hetwelk alle radja's van Beneden-den-wind onderhoorig waren". Dat klopt met onze voorstelling van het Siam in Achter-Indië, dat tegenwoordig Thai-land wordt genoemd en indertijd een machtig rijk is geweest. Omstreeks 1350 was daar een vorst, die met zijn vloot vrijwel alle Maleische rijkjes schatplichtig maakte; Ligor, Patane aan de oost-zijde van het schiereiland Malaka, verder Siam-kiri ter west-zijde, tot Tenasserim, Kedah toe; volgens de Chineesche berichten (Groeneveldt, Notes bl. 129) bracht de sultan van Malaka jaarlijks een Siam een tribuut op van 40 taël goud, nog in 1415; in de XIXe eeuw waren Ligor, Trengganau en andere Maleische rijkjes gehouden eens in de drie jaar de „boenga mas" aan te bieden, een schatting die intusschen placht te worden vergoed door een zending van rijst en zout. Met deze feiten voor oogen is de voorstelling in de S.M. aannemelijk, alleen is onbegrijpelijk, dat dit Siam wordt aangeduid met een Perzischen naam, want Sjahroe'n noewi wordt verklaard als: „Sjahr = stad-, „noe" = nieuw, „noewi" = nieuw-heid, tezamen z.v.a. „Nieuw-stad". Omstreeks 1360 is door den vorst van Siam eene nieuwe stad aan de Menam gebouwd „Ayodhya", ook dit zou dus overeenstemmen met de voorstelling in de S.M., echter op den naam dier stad na. De Auteur daarvan is intusschen wel zoo goed om de quaestie te verduidelijken: hij noemt dien vorst „radja van de negri Siam" „namanja Boeboennja", en schildert hem nader af als de „padoeka Boeboennja", die zich veroorloofde om sultan Mozafar sjah van Malaka een „soeratsembah" af te eischen, waarop volgt, dat de sultan weigerde, waarop een interminabele oorlog volgde in het voordeel van Malaka. Maar dan is het ook ontwijfelbaar dat met dit „Siam" iets bedoeld moet zijn van Thai-land, en dit komt ook aan het licht door den naam „padoeka .. nama Boeboen-nja", want dit beteekent dat die radja was een potentaatje van „Boeboen", en met die negri moet wel bedoeld zijn het Boeboen, waarvan melding wordt gemaakt in Anderson's Mission to the East Coast of Sumatra in 1825. Van P.Pinang vertrokken, kwam hij, de kust van Sumatra langs zeilende, eerst langs „Timian" (Tamijang); de bevolking was „principally Achenese. A large colony of Malays, however, from Lancavy, who fled when the Siamese attacked that place, have established themselves here.. Kwala Bubon or Sungey Langkat. From Timian to Kwala Bubon, the land forms a deep bay, not easily perceived from a distance, in consequence of two islands that front it, and which are not easily distinguished from the mainland, unless when close in shore. The names of the islands are Pulo Tampasalee

and Pulo Sampa-tuah (Pulo Tampilis and Pulo Kampei). Between these islands, the Malays informed us there was a safe channel that leads into a river Kayu Lapan .." (bl. 239). Een duidelijke beschrijving van de baai van Aroe met de tusschen die Tampalis en Kampei zich bevindende „teroesan" en de aan den ingang van de rivier van Tandjoengpoera gelegen kampong Boeboen, tijdelijk toevluchtsoord van de door Siameezen verjaagde bewoners van „Langkawi ..(djaja)".

De „padoeka" van dit „boeboen" is dus de radja geweest van „Tandjoengpoera-Aroe", voorheen inderdaad een rijk van beteekenis, land der „dja-oe-wa", hindoeïstisch en voortdurend in oorlog met het aangrenzend Pasé-Samodra ter noordkust. Het is dien radja gelukt om den sultan van Pasej-Samodra schatplichtig te maken. Dat dit rijk met „de nieuwe stad" aan Kwala Boeboen inderdaad, zoals de S.M. zegt, Sjahroe'n noewi werd genoemd, wordt bevestigd uit het verhaal van den Venetiaan De Conti, die omstreeks 1430 in die Maleische streken heeft gereisd, gewoond en handel gedreven, waarvan een relaas ons is bewaard gebleven. Daarin wordt verteld van een „Cernovem", waarmede ongetwijfeld bedoeld zal zijn „Sjahroe'n-noewi, het „Sor- of Sarnau" bij Mendez Pinto, bij welken laatstgenoemde Sornau de naam is, welke gegeven wordt aan op het schiereiland Malaka gelegen Maleische rijkjes, die onderhoorig aan Siam zijn geweest. Dat Boeboen-Sjahroe'n noewi op dezelfde wijze onderhoorig is geweest aan Siam is waarschijnlijk, op zich zelf is die naam bedekte taal geweest voor Tandjoengpoera-Aroe.

Gaan wij eens na, wat bij de Conti te vinden is over zijn reizen in het Oosten!

Terecht gekomen te Mailapoer ter kust van Koromandel, het latere Portugeesche San Tomé, oude koopstad, waar Nestoriaansche christenen een kolonie hebben gehad, vertrok De Conti naar „insula Saillana", waarmede bedoeld schijnt Ceylon, en vervolgens „ad insulae deinceps Taprobanes, quae Sciamuthera eorum lingua dicitur, civitatem insigmen.."; een vol jaar verbleef hij in dat „nobilissimum emporium ejus insulae emporium..": de naam van die „hoofdstad" van het „Eylant Samatra, eertijds Taprobana gheheeten", zooals Jan Huigen schreef in zijn Itinerario (dl. I, bl.94), laat zich spellen „syam..oe..thera"., niet onduidelijk een „semoe" - zinspeling - op „syama Tara", de naam van de beroemde Boeddhistische godin, Redster uit alle ellende, die in den eeredienst van den Cailéndra-koning van Mataram op Java zulk een gewichtige plaats te Kalasan heeft ingenomen. Na zijn verblijf te „Sciam-uthera" vertrok De Conti naar Tenasserim, Maleisch land onder de hoogheid van Siam: „relicta Taprobane" begaf hij zich naar „urbem Thenasserim supra ostium fluvii eodem nomine..". Hinc pluribus itineraribus terra marique confectis, ostia Gangis ingressus, adverso flumine diebus XV delatus est ad civitatem nomine Cernovem insignem atque opulentam..". Dat was nog eens een zeereis, heelemaal naar de monding van de „Gangis", met de daaraan gelegen stad „Cernovem".. Een rivier, zoo breed „latitudo ea fluminis ut in medio navigans ab neutro latere consipicuit ..", op de oevers „in ripis arundines proceritatis et mirae crassitudinis.." en vischrijk..! Vandaar die „Ganges" opvarend, drie maanden lang, na vier „civitatibus formosissimuis - de superlatieven ontbreken niet! - relictis, kwam hij „ad Marahatian -

een andere lezing is: „Maarazia". Daar was „magna vis" van aloëhout, goud, zilver, edelsteenen, paarlen..; wat groote oogen zal de apostolische secretaris opgezet hebben bij het hooren van deze biecht!

En wij? Is die breede rivier, zoo breed, dat men, in het midden daarvan varend, geen der oevers kon zien, oevers, begroeid met zulk zwaar weelderig riet, en een zoo groote vischrijkheid met allerlei toestellen om die te vangen, .. is dat werkelijk de rivier van Bengalen geweest? .. of waren die visch-toestellen soms „sero's", en was die zware rietsoort soms „bamboe petoeng"? En was de naam van dat wonderoord wellicht „m-oe-ara sija-matara.." of „(per-hentian", - m.a.w. schildert De Conti, wanneer hij, komend van Tenasserim, Straat Malaka in zeilt bij Diamantpunt, waar de Djamboe-air-rivier in zee uitmondt, vervolgens Straat Malaka in, soms Aroe? Een Maleische Ganges, zooals de Sadjaran Malajoe weet van een „negri Gangga..joe., ada kota-nja itoe di hoeloe soengei Djohor ..namanja Klang Kio, ja- itoe banasa Siam..", in het Maleisch „Ka-lang-ka-jo-wana" = djawaka..Langka" - een der vele, bedriegelijke wisselnamen van het zich weg-moffelend Malajoer, onderhoorig aan Siam.

Sar- of Sornau-Cernovem-Sjahroe'n-noewi wordt in Hobson-Jebson gelijk gesteld met het in het Roteiro van Vasco de Gama vermelde „Xarnauz", een land van „christians and the king is christian": christenen? hoe is dat mogelijk? Maar ..„keris tijang-" krisdragers, ja, die waren van ouds daar in „Sarnau" = ks-arnawanoe-s..a, het eiland in de baai van „siam-a-tara". Dat „land van christenen" - vertelde men - was „50 days voyage with a fair wind from Calicut. The king has 400 elefants of war. In the land is much benzoin and there is aloës won..". Het beeld van het olifantenrijk „Koendjara" ter noord-oostkust van Sumatra, land van benzoë = loban djawi, enz.

„Xarnaux" is ontwijfelbaar: „k-s-ir-arnawa noe-s-a", het Eiland in de Zee van Samatra, waar - zooals in Itinerario wordt vermeld (dl. I bl. 75) - de „Fontein" was, die louter en enkel balsem vloeide", de op melk gelijkende witte aardolie - minjak tanah - die van ouds door het volk om strijd werd gebruikt als geneesmiddel, het land van Aroe, waar te „Pangkalan-Soesoe" de schepen voor die „melk" aanlegden, in de taal van De Conti „Moewareperhentian" of „Moeware Sija-..na-ma..tara..". Schertsend vertelt een Maleisch kroniekje van Atjeh van die „minjak tanah" samen met „minjak kapoer" (van Baros) die door den Radja van „Roem" als medicijn werd aangewend, - Roem.. d.w.z. Aroe-T-aroem-a" maar in de XVIIe eeuw was die roep al veel verzwakt. Bij wijze van proef is dergelijke „minjak tanah" door de Compagnie uitgevoerd, in potten, maar dit heeft niet ingeslagen. In Soerabaja werd de olie van Djaba-Kota nog wel gebruikt als lamp-olie, maar oudtijds werd in Rembang de minjak tanah stellig als medicijn aangewend: de naam van „Tinawoen" wijst daarop, is immers verkorting van „As-tina-noew-oen!", - dankzegging voor die gave, welke herinnerde aan de minjak tanah van het Overwalsche Astina, dat stamland is geweest ook van Rembang.

Hoezeer de faam van die „Melk" van Aroe verbreid is geweest, getuigt de fabel in de Adiparwa van het Karnen van de Melkzee, waarbij de berg Mandara werd gebruikt als karnstok, het gevecht van de goden met de demonen om het bezit van die Melk, het too-

neel bij de „ksir-nawa" of „tasik soesoe" bij „Djamboe-dwipa". De goden hadden die noodig als het „amrta" om van te leven. De mythe maakt het onderwerp uit van het beeldhouwwerk, dat gestaan heeft in Kadiri, het oude Daha-Koeripan, dat ook op den Overwal macht heeft uitgeoefend.

Eenigszins anders schijnt het te staan met het bij Mendez Pinto vermelde „Sornau". Te Patani geëngageerd door een facteur om dezen te vergezellen naar Ligor, vond hij gelegenheid om eenige woorden te wijden aan den politieken toestand aldaar. De gansche kust van Malajoe - vertelt hij - stond onder den grooten koning van Siam Prechau Saleu, die tevens keizer was van Sornau, en wiens rijk verdeeld was in 13 vorstendommetjes. Oudtijds waren de radja's daarvan verplicht geweest om jaarlijks den koning hun hulde - sumbaya - te komen bewijzen te „Odia" = Ayodhya-, maar omdat door den verren afstand de radja's genoodzaakt waren geweest om langen tijd van huis te blijven, hetgeen soms ook groote kosten tengevolge had gehad, was hun later toegestaan om het huldebewijs te betuigen aan een onderkoning te Ligor, eens in de drie jaar onder aanbieding van schatting - de „boenga mas". Dit sloeg blijkbaar speciaal op de Maleische rijkjes, die bij de opkomst van het rijk onderhoorig waren gemaakt, bewoond door Djawaka's van het oude „Djawa": de van ongeveer 1360 dagteekenende Siameesche rechtsbron Kot Monthiera ban geeft inderdaad op, dat Oedjoeng-tanah, Malaka, Malayu en Worawari onderhoorig waren aan Siam. Het hoofdrijk werd in dit Maleische verband aangeduid niet als „Thai-land" maar als „Siam", doch het is nu wel duidelijk, dat dit Siam eigenlijk gold voor de Maleische onderhoorigheden op het schiereiland Malaka en den door „Djawa-ka's" bewoonden Sumatra-wal, het eigenlijk gezegde Djawa-Siam-A-wak-Sawaka-Zabag-Sambodja. Vandaar de anders onbegrijpelijke voorstelling bij Barros „dat de eerste bewoners van Java Siameezen waren" (aanh. Crit. Besch. Sadj. Banten bl. 105 noot) als ook bij Raffles (History II bl. 71): die Siameezen waren menschen van het onder de schut van de godin „sijama Tara" staande land der Djawaka ter oostkust van S-ama-tara en Malaka, het volk van Adji Sa-ka, den naar Java overgekomen Poenggawa van praboe Djaja Baja; „in his progress (door Java) he met with the dead bodies of twe Rasaksa (m.a.w. „Raksa sa..ka") each holding a leaf (zva. ron = ka-r-at-on) with an inscription on it, one in purwa (ancient), the other in Siamese characters; these he united, and thus formed the Javan alphabet of twenty letters".

In die „dead bodies" - awak mati - herkennen wij de beeldspraak voor „Dj-awak-a mati", het te gronde gegane rijk der „Djawa-ka" uit den ouden tijd van het „Ka-wi"-letterschrift, dat wij intusschen nog terugvinden in den naam van het land, waar Marco Polo langs voer en hetgeen hij noemde „Locach", d.i. „loka Awak". Daar waren - vertelde hij - als pasmunt in omloop „all those porcelain shells, which being carried to other countries, are circulated for money": in het Maleisch volgens het Wbk. bekend als „belandja Siam", „cypraea moneta" of „cowri".

Dit handeldrijvend Siam-A-wak vinden wij vermeld in Pigafetta's journaal van de Victoria: bij aankomst in de Filippijnen op „Cebu" werd hij goed ontvangen, alleen „it was only 4 days

before since a ship, called the Junk of Ciama, laden with gold and slaves, had paid „tribute", weshalve ook hem deze bij wijze van tolrecht werd gevorderd, „and to verify what he (de radja) had said, he showed him a merchant of that said Ciama, who had remained there to trade with the gold and the slaves..". Men vindt het ook terug in den naam, welke de Portugeezen gaven aan Pasej, nl. „Pacem", immers verkorting van „Roe-pa Sijem", het dubbelrijk Aroe-Pasej ter oost- en noordkust op Sumatra, het noordelijke mohammedaansche Pasej, zuidwaarts het Hindoeïstische „roe-Pa-sijem" der Djawaka, anders gezegd „Roe", „Sjahroe'n-noewi, d.i. „Sija..hroe..n.a.ma noe-sa Wi-djaja", nog anders „Cernovem" = „Ks-ĕr-noe-sya-m-a", de Melk-zee met het eiland no-esa- der handelaren = „wésya van „Sijema".

Nog vinden wij dit „Sijama" terug in de legenden-wereld ter oostkust van Sumatra.

Zoowel Deli als Asahan hebben de herinnering aan de Poetri Idjo, op wier naam staat de bouw van de Kota Djawa, waarvan overblijfselen worden aangetroffen langs den weg van Medan naar Belawan, Deli-Toewa; Anderson heeft er in zijn „Mission to the East Coast of Sumatra (1825) melding van gemaakt (bl. 293): „remains of a Javanese fortification", lees: van „Djawaka". Zij is de sprookjeskoningin, die door den Sultan van Atjeh werd lastig gevallen met een huwelijksaanzoek, doch zij weigerde, werd ziek, stierf, waarop haar lijk in een „glazen kist" naar Atjeh werd vervoerd; onderweg werd schip en al verzwolgen. Voor „idjo" is het kawi-woord „sijama", haar rijk „het sijam-Awak" der Djawaka, zij zelve aardsche gelijkenis van de Hemelkoningin, de Boeddhistische godin Cyama-Tara, Redster uit alle Ellende, patrones van het eiland Sumatra. Haar oorspronkelijke woonstee op het eiland in de baai van Aroe Poelo Kampi, gelijk uit lateren tijd de negorij van den radja schijnt te hebben gelegen aan den mond van de rivier van Tandjoengpoera te Koewala Boeboen.

Het eigenaardig dubbelrijk der Djawaka ter oostkust van Sumatra vinden wij in bedekte taal terug in het reisverhaal van den Arabier Ibn Battoetan, die in 1345/6 deze streken heeft bezocht op zijn reis uit Voor-Indië naar China, heen en terug.

In Bengalen scheepte hij zich in naar l'île de Djaouah, kwam vervolgens in de havenplaats „Sarha", dat vier mijlen verwijderd was van de hoofdstad Sjemoe-t of Samatra en werd daar gastvrij ontvangen door sultan Malik at-Tahir. Een stad met houten wal en dito-torens", vermoedelijk Pasej ter noordkust; Sarha achtte Rouffaer „waarschijnlijk wel Telok Semawé", de spelling doet denken aan bedekte taal voor „Sa-ri-ra"- zva. „awak", stad van Dj-awak-a. De sultan was een ijverig voerder van den heiligen oorlog met de ongeloovigen in het binnenland, hetgeen hem buit bezorgde aan slaven, die goed geld opbrachten. Hij bleef hier 15 dagen en begaf zich daarop per jonk naar Moel Djawa, waarvan de hoofdstad wordt genoemd „Qakola", een land dat met Soemoetra in oorlog leefde. Uit die namen pleegt te worden afgeleid, dat hiermede zou bedoeld zijn oorspronkelijk Minangkabo met Bataksch Angkola; in tegenstelling hiermede acht ik Ibn Battoetah's Qakola identiek met Arabisch „Qaqola" - Sanskriet „Kakkala" - de geurige vrucht van de kardemom, die in het Maleisch „kapoelaga" heet, bij Odorigo de Pordenone „melegata", - dat laatste is „moela getta", hetgeen weder valt te onderkennen in „Moel

Djawa", - tezamen „semoe- poela-ge- getta-djawa", d.i. bedekte taal in „Kapoelaga-Qaqolah", voor de „getta moela djawa", d.i. de troonzetel van Djawa's begin, van de „Djawa-ge", symbolisch de naam van de geurige aroem-vrucht, die voorstelt „ko-ta aroem nama", d.i. Taroema.

Die „stad" werd beschreven als omgeven door zware muren van natuurlijken steen, dus: geen baksteen- „bata", m.a.w. niet „Bata-ksch" en derhalve van „Djawa-ge". Dat er veel olifanten waren als trek- en transportdieren, is in overeenstemming met het „Xarnauz" van Vasco de Gama's Roteiro, d.i. „ks-ir arnaw-a dj-a-wa". Als voortbrengselen des lands noemde Ibn Battoetah kruidnagel en muskaatnoot, d.w.z. die waren aldaar op de markt verkrijgbaar, aanwijzing voor regelmatig verkeer met de Molukken. Daarnaast noemde De Conti paradijsvogels en noeri's van „Djawa-major", dat was niet het groote eiland Java doch .. „Djawa-ma-joer-a", quasi „pauwen-land", gebezigd in plaats van „Ma-la-jor..".

Ibn Battoetah kwam op zijn reis naar „China" in of te „Thaouâlicy", wij lezen „..tawa..li..si", verkorting van „Ketawa-ng gi-li we-si", bedekte taal voor „Kataha", het Eiland Soela-we-si, hetzelfde waar hij bij terugkomst kwam om daarna te geraken in de zee van Tjempa waar de gevaarlijke vogel Roh huisde, dat was „pek-si ro...h", m.a.w. „si-kep" van „A-ro", het zeeroversvolk van Aroe in de „arnawa" van „Tjempa-ka(-mbodja)", dat is in het Maleisch de naam voor den zgn. kerkhofboom „Sembodja" - want dât is bedoeld.

Wij bemerken dat deze Arabische reiziger ijverig gebruik heeft gemaakt van de bedekte taal der Djawaka's en Maleiers, zijn tocht naar verre landen werd er te interessanter door, zijn toehoorders luisterden hun ooren uit. De andere reizigers naar het oosten hebben hetzelfde gedaan, Marco Polo niet uitgezonderd. Besluiten wij De Conti's fantasieën met zijn verhaal over de „sonalia" in Tenasserim!

In Tenasserim en Pegoe - vertelt De Conti met veel smaak - was het gewoonte, dat ter verlustiging van hun beminden de jonge mannen onder de huizen bij het wateren liefelijk „klinkende" „sonalia" lieten hooren. Jan Huigen maakte het heel interessant: „..vele van die Pegus dragen voor aan haar Manlijkheyt een Belle, ende sommige twee, van de grootte van een Ockernoot, die also gehecht is tusschen vel ende vleesch.., diergelijke Bellen mach men bij Paludanus sien, so ick uyt Indiën ghebrocht ende hem vereert hebbe; welcke Bellen een wonder soet geluyt geven..". Dat waren geen „fabulen", het was hem ook verteld door „die van Pegud die veel in Indiën woonen, ende oock eensdeels Christenen waren...". Zeker, die belletjes bestonden, het waren de „kerintjing" aan de enkelringen, die bij het „menari" op feestavondjes door de „boedjangs" werden gedragen, waarbij zij hun geliefden pantoen's toezongen, rijmpjes in zoodanigen, aardigen vorm, dat zij als het ware geheimpjes waren, die alleen door de beminde werden begrepen. Jan Huygen was hierbij het slachtoffer van een mopje, zooals men in de Maleische landen grasgroene vreemdelingen er gaarne eens tusschen neemt, De Conti, uiteraard zelf op de hoogte, kon niet nalaten zelf zulke stukjes op te disschen: iemand, die verre reizen doet, doet gaarna zijn toehoorders pleizier, Marco Polo deed het met zijn verhaal over de „staart-menschen" in Lambri - aardigheid van „éjkoer" op „pelé-

kor", het gevolg van een opperhoofd, Odorigo de Pordenone met zijn „cynocepkali" - kepala kina - enz. en wonderverhalen, o.a. over „Thalamasyn", tela-ga na-ma sin-dir", het aardige „sindir", waarmede Maleiers, Javanen, Soendaneezen zich gaarne vermaken. Den auteur van de Sadjarah Malajoe, de bendahara van Djonore was niets zoo prettig als met zijn gezelschap van „orang besar-besar" onder wie de Jangdipertoewan zelf, te „bergoerau-senda", toen hem de uit „Goa" toegebrachte hikajat Malajoe werd overhandigd, heeft hij in ruime mate gebruik gemaakt van deze eenige gelegenheid, - de „tjetera" over radja Sjaroe'n-noewi, padoeka Boeboennja is er één van geweest, de koning, die zijn hoeloebalang Awi Ditjoe naar „Semoedra" zond „Ka-di kè-tjoe wi-djaja" met hun „(oe-)peti", vanwaar deze vervolgens terugkeerde met den opgevangen „radja Pasaj": disoeroehnja menggembala ayam" .., m.a.w. „meng-gembala Pasaj semajam".

Beeldspraak van de oorspronkelijk één geheel uitmakende, maar in feite telkens met elkander over hoop liggende Pasé's, het mohammedaansche ter noord-, en het Hindoeïstische Aroe ter oostkust.

Voor een Hollander, die, naar Java gaande, er aardigheid in had, te weten te komen wat de Javanen in hun taal van hun geschiedenis en van de Hollanders te vertellen hadden, was het nog niet zoo heel lang geleden niet bepaald gemakkelijk om daar achter te komen. Er waren korte mededeelingen, excerpten, résumé's en voor de geleerde taal-beoefenaars handschriften bij de vleet, maar anders? Gelukkig was er de door de Regeering voorbereide uitgaaf van Meinsma's Babad Tanah Djawi, maar hetgeen deze bevatte over het tijdvak van vóór de Hollanders, was verre van helder.

Een welkome verrassing was in 1913 het proefschrift „Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten" waarop de jonge doctor Raden Hoesein Djajadiningrat promoveerde aan de Leidsche Universiteit. Zoon van den vroegeren regent van Sérang, broeder van den toenmaligen titularis, opgeleid onder het oog van prof. Snouck Hurgronje, was hij bij uitstek de persoon om ons voor te lichten, zijn dissertatie is met goud bekroond, terecht.

De wetenschap heeft bij monde van de Leidsche Universiteit den jongen doctor voor zijn proefschrift de hoogste lof toegekend, gewone belangstellenden, zooals ik, gevoelen de grootste erkentelijkheid voor dezen veel omvattenden arbeid, hebben er veel aan gehad. Uiteraard was mij lang niet alles duidelijk. Er zijn gedeelten in de parafrase van het eerste gedeelte van de Sadjarah Banten, welke verbaasd doen opzien. Om een voorbeeld te noemen. Zang VIII-a „In China kwam sjech Djoemadilakbar om den vorst tot den Islam te bekeeren. Het gelukte hem echter niet. Toen hij een stem hoorde zeggen, dat het eenmaal beschikt was dat de Chineesche koning kafir zou blijven, vertrok hij naar Java op een schip uit Garesik, na eerst een doerianpit geplant te hebben. Hij wist van den stuurman gedaan te krijgen, dat hij het schip bestuurde. 's Nachts schrikten de menschen wakker door hanengekraai, het schip was op den top van een berg terecht gekomen; tegen den ochtend bevond het zich echter in een haven en Sjech Akbar verdween.

„Na het vertrek van Sjech Djoemadilakbar werd de koning van China door het zien van wat er op de darparagi te voorschijn was gekomen, overtuigd van de superioteit der Moslims boven de Kafirs. Hij beval zijn patih den sjech te zoeken. De patih kwam in Siam, Sambodja, Sanggora en Patani, doch vond hem niet. Tenslotte kwam hij in Garesik terecht. Met zijn twee zonen Tjoetjoe en Tjoentjeh omhelsde hij den Islam en stierf daar. Ook Tjoentjeh overleed en Tjoetjoe ging in dienst bij Gadja Mada en vervolgens bij den koning. Eens had de koning een gouden pop gemaakt en loofde een schoone gong uit aan dengene, die op zijn werk iets aan te merken had.." enz.

Verbaasd kijken wij op bij dit zonderlinge verhaal.

Dat is op tal van andere plaatsen in de Sadjarah het geval; wat hebben wij daarvan te denken? Fantasie, beeldspraak? Dr. Hoesein heeft op een parafrase - een voortreffelijke, maar toch altijd geen vertaling - laten volgen een toelichting, inzonderheid op het legendarische gedeelte, uitnemend wetenschappelijk materiaal, culmineerend in een karakteristiek van de Javaansche

geschiedschrijving, maar opgelost waren de moeilijkheden voor mij niet. Over dergelijke Javaansche geschriften handelend, merkte Brandes op (Pararaton bl. 208): „De Javaansche literatuur is, ook daar waar zij van leven getuigt, een kunstige, en een kunstmatige, zooals een ieder in het oog moet loopen, als hij slechts letten wil op de uniformiteit van den opzet, het raam van de verhalen, de geijktheid der taal, desnoods ook de perioden onderscheidende, al naar mate zij een korter of langer leven reeds achter den rug heeft..". Niet minder belangrijk is, dat Brandes uitdrukkelijk wees (bl. 20) „op een wisselwerking, welke er plaats gevonden moet hebben gehad tusschen de geschreven en de mondelinge traditie, daar naast de voortgezette reeks van voortdurende repetitiën in een vasten vorm (geschreven en bij voorkeur in maat) van de oude, langzamerhand in talrijkheid toenemende verhalen, er ook een geregelde mondelinge overdracht, in ongebonden vorm, bestaan heeft van dezelfde verhalen, onder het opvoeren daarvan als wayang-stukken..".

Dit zijn gulden woorden, en zij zijn bij Brandes ook geen woorden gebleven. Ik wijs op zijn merkwaardig (TBG. dl.32) „Iets over een ouderen Dipanegara in verband met een prototype van de voorspellingen van Jayabaja", en: welk een dienst heeft Brandes aan de wetenschap bewezen met zijn uitgaaf, teksteditie en vertaling van de Pararaton. Maar ook in dat Boek der Koningen komen ettelijke duisterheden nog voor.

Is nu met de Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten, welke eindigt met een „Karakteristiek der Javaansche geschiedschrijving" het scherm geheel opgetrokken? Slaan wij eens op hetgeen Dr Hoesein Djajadiningrat onder het hoofd „Inhoudsopgave" laat volgen als „Inleiding":

(Zang I) Ten huize van Sandimaja, zijn vrouw, Lismaja (of Lasmaja) met hare emban (min) Bok Soemampir. Sandimaja komt bij haar. Hij geeft haar wijze lessen. Zij begrijpt niets van hem. Zij gevoelt zich van geen schuld bewust, dat zij die wijze vermaningen moet krijgen. Sandimaja laat daarop zijn broeders en verwanten Sandisastra, Dangdangkaronpang, Tataparoenggoe, Répa en anderen uitnoodigen bij hem te komen. Hij onthaalt hen. Het gesprek loopt dan over de hoedanigheden, die een goed heerscher moet hebben, en over de plichten van verschillende ambtenaren..." enz (Zang III) Sandisastra vraagt hem dan te vertellen over de genealogieën der vorsten ... Sandimaja voldoet aan dat verzoek, en zegt hem op te schrijven wat hij nu gaat vertellen".

Een proloog, die aanvankelijk beschouwd, geen bijzondere beteekenis heeft, nochtans - reeds om de vreemde namen, onze nieuwsgierigheid prikkelt, te meer omdat, door Dr.H.Dj. niet aangehaald, daaraan een captatic benevolentiae voorafgaat: inroeping van de goedgunstigheid der toehoorders, bij de betuiging dat het doel van den auteur is om met mengeling van een lach en een stillen wenk aan te sporen tot het goede, waarna wordt overgegaan tot de introductie van Sandimaja diens broeders en verwanten. Namen, teekende Dr. H. Dj. aan (bl. 11), waarvan de „auteur" de meeste gehaald heeft uit.. „een leerboek over Oudjavaansche klankleer". ...„Of die personen werkelijk bestaan hebben dan wel de geheele inleiding slechts een fictie is, is niet na te gaan...".

Sandisastra - vernemen wij - is een synoniem van sandisoetra, en dit - of ook wel sandisastra - vaak de titel van een handboek

voor de klankverbindingen. Hierop volgen eenige voorbeelden: een wonderlijke manier van schrijven welke een soort van geheimschrift schijnt te zijn. Eka-, dwi- tri-mantri- vervolgt het onderricht, zijn „louter grammatische termen" waarvan Dr. Hoesein de beteekenis opgeeft. Maar dan volgt: „Van andere namen kan ik de herkomst niet opsporen. Zoodanig zijn bijv. Lasmaja - de naam van Sandimaja's vrouw -, Dangdangkaronpang, Margaloejoe. Wellicht zijn het slechts door den schrijver gefantaseerde namen. Hebben de personen uit die omlijsting van het geschiedverhaal werkelijk bestaan, dan hebben we dus in Sandisastra den nom de plume van den schrijver. Hij immers was het, die het verhaal uit den mond van Sandimaja opteekende...".

Een groot bezwaar voor ons is, dat wij niets weten van zulk „een handboek over klankverbindingen", wel is waar eenige notie hebben van taalkunstjes - tjangking, paribasa enz. - doch verder in het ongewisse zijn. In de Wajang poerwa, teekende Wilkens aan in zijn vertaling van de lakon Pregiwa, begint de dalang met een „djantoeran" waarin het rijk beschreven wordt, waar het spel speelt: „anenggih negari ing poendi ing kang ka éka adi dasa poerwa, éka marang sawidji, adi loewih, dasa sapoeloeh, poerwa wiwittan", een zinsnede, wordt daarbij meegedeeld, in vier kawiwoorden duister uitdrukt, wat die beschrijving moet inhouden: het woord voor „djantoeran" wijst op taal-goochelarij. En bekijken wij dan de bewuste zinsnede, merken we daarin op: „éka..." verkorting van „pa-éka", d.i. listigheidje, vervolgens „k-adi dasa-nama", d.i. gelijk uitdrukking met woorden, namen „tien voor één" - synoniemen, aequivalenten -, en ten slotte: „poerwa... kanti", gebruik van woorden in verband met hun gelijkenis in klank op andere. Aardigheden, in welke Javaansche geletterden doorkneed zijn. Al vroeg - werd Raffles medegedeeld -, werden kinderen uit voornamen stand vertrouwd gemaakt met zulk een handboek van synoniemen, en wij weten, dat er een „dasa-nama djarwa" (oe-djar djawa) is, welke geraadpleegd dient bijv. bij de „Mintaraga", welke op last van Soesoehoenan Pakoe Boewana IV omstreeks 1782 tot stand werd gebracht: eerst daaruitkomen wij „le fin mot " te weten met betrekking tot het merkwaardige aan Ardjoena geschonken vliegbuis „onta-koesoema".

Raadplegen wij nu den tekst van de Sadjarah Banten, dan bemerken wij, dat in Zang II (- lang 28 strofen-) poepoeh dangdanggoela - nog al wat staat, dat meer zegt dan dat Sandimaja, Sandisastra apart nemend, dezen aanraadt om bij den vorst in dienst te gaan -, dezelfde raad, welke hij geeft aan Dangdangkaronpang. Dan wordt het ons duidelijk, dat dèwi Lis- of Las-maja" zinspeelt op „badè-wilis" of „wilasa-maja" spelende aardigheid, schoone schijn, doorzichtige beeldspraak.

Kunstig dichtwerk, gewijd aan de geschiedenis van het rijk, doorspekt met aardige vondsten, verhaaltjes, die door de toehoorders stilletjes begrepen worden.

De Sadjarah opent met de legende van Tjioeng Wanara. Deze speelt in Padjadjaran. Bij den vorst daarvan, den Ratoe Galoeh van Me(n)dang Kamolan wordt een asceet belasterd en gedood, waarop deze den vloek uitspreekt, dat hij zal gewroken worden door een nazaat van den vorst, en een „wali",-bedoeld is Soenan Goenoeng Djati - den godsdienst van den vorst zal verdringen door den zijnen, de Islam... De adjar wordt genoemd „Balmika", - herken-

nen wij niet: Bal-i djat-mika, anders gezegd Bali-Atjé, het Padjadjaran van dit verhaal, waar dan de legende van Tjioeng Wanara spelen gaat? Een vreemde naam, gegeven bij het aanschouwen van het gevecht in een bosch van een aap -wanara- met een „tjioeng-vogel", er staat bij „sami reboet kajoen" en, wanneer men in BTDj, van Djaja Soebrata, dl. I bl. 10 vergelijkt met wat daar staat over de „pang manoek djamang" waarop die vogel zat, zinspeling op een gouden voorhoofdplaat van zulk een mooie „pek-si-si-kep", anders gezegd: „Cas-tijoeng" = oengkas ti-joeng", dan gaat een licht op van dezen „vogel" in: „boe-wana tja-ra...

Keeren wij thans terug naar het verhaal van Sjech Djoemadilakbar. Het planten van de doerianpit op de „darparagi" - een fraai woord dat Dr. Hoesein in een noot verklaart als „aloen-aloen - hebben wij intusschen bemerkt, heeft iets weg wat gelijkt op een pendant in de legende van Kadji Poerwa in de Serat Kanda.

In Padjadjaran was Moending-wangi praboe. Hij had een broeder, die, op reis gegaan zijnde, mohammedaan was geworden. Bij zijn terugkeer deed hij moeite om zijn broeder, den praboe, over te halen om ook tot den Islam over te gaan. Hij slaagde daarin evenwel niet. Blijvende aanhouden, ontbood Kadji Poerwa zijn zuster, waarop deze Kadji Poerwa voorstelde „een tjutjupu te begraven midden op de aloen-aloen. Als daaruit een boompje ontsprong, dan was het oogenblik nog niet gekomen, dat de vorsten van Java van geloof zouden veranderen". Kadji Poerwa deed dit midden in den nacht. 's Morgens was er reeds een boompje ontsproten, men kon het evenwel niet uitrukken, noch omhakken, het groeide integendeel tegen dit alles in... Het heette „legoendi woeloeng"... Nu gaat ons een licht op: dit is beeldspraak. Kadji-poerwa = sjech Djoemadilakbar verwekte zich een kind, hopende dat dit zijn geloof, den Islam, zou aanhangen, maar ...dat gebeurde niet... Allegorie, die werkt met behulp van de uitdrukking „legoendi woeloeng": woeloeng beteekent „blauwzwart" d.i. bedekte taal, en „legoendi" is de naam van een heestertje, dat zich diep in den grond wortelt en in klank bovendien zinspeelt op „séla goeri" en „sa-ndi". Goré is de naam geweest voor Aroe, en „séla" is verkorting van „séla-èndra", de dynastie der Berg-Heeren of Cailéndra's. Dat tooverplantje was geworteld in den grond van de aloen-aloen van het Padjadjaran, het land waar aan Kadji Poerwa - m.a.w. aan „djawaka Adji poerwa" - de stad was gegeven, die geheeten was „Eksiganda", bij welken vreemden naam de Vertaler aanteekent (Not.Bat. Gen. dl. 42 bl. cxliii): dat is wel „Naja-ganda", begrijp: „eksi" zva. „mata", ganda is gelijk „aroem", „naja - verkorting van „tenaja" d.i. „zoon" - derhalve zinspeling op een zoon van Taroema-Mataroem.

Het verhaal wordt dus opgebouwd met behulp van woordkunst. Dan wordt het „China" van Dr. Hoesein „Tji-na" als verkorting van „soe-tji boewa-na". En met het „Garesik" van den tekst pendant - naamgenoot voor „Grissee op Java", is echter bedoeld de „negara resik" - Taroema op den Overwal. Ongetwijfeld zijn er nog meer woordspelingen. Is het woord „schip", waarvan de Séh het stuur - kamoedi - overnam, niet bedoeld als „palwa" en daardoor voor „Pal-la-wa", en wel „kamoedian" naderhand? Enz.

De Sadjarah Banten heeft nog een ander verhaaltje, waarbij wij stil staan, omdat Dr. Hoesein Djajadiningrat het voordraagt ter adstructie van zijne voorstelling, dat de bewuste legende werkelijk

zou inhouden, dat de daarin bedoelde persoon, voorzaat van Sultan Padjang, zou zijn gedacht als...een „krokodil", werkelijkheid, geen beeldspraak.

Dr. Hoesein Djadadiningrat betrekt hierbij dat „een dergelijk verhaal over eene vereeniging van een krokodil met eene vrouw in de Minahasa voorkomt en op Boeroe terwijl verhalen over paringen van menschen met dieren in het algemeen overal in Indonesië bekend zijn. Vaak wordt daar het dier, gelijk in de geschiedenis van Djaka Tingkir, voorgesteld als tijdelijk een menschengedaante aannemende."

Dit was de bloedige ontknooping van een niet gezoende schaking. De vader van het jonge meisje was een tot het vorstengeslacht van Madjapahit behoorende „djoeroe". Hij had zich begeven naar het oord op den Overwal bij de „diepe kolk" - het stamland, waar men heen ging om „boete" te doen, en dat wel tot Madjapahit behoorde, maar min of meer zelfstandig was onder een trotschen „A-dji-nèm", die zich eigenlijk de gelijke dacht van den praboe op Java. Dáár speelde zich de liefdesscène en de schaking af, een schaking, niet in der minne, doch met geweld, zva. roof. Zoo eene moet worden „ver-zoen-d"; zoo lang dat niet heeft plaats gevonden, loopt de schaker voortdurend gevaar voor zijn leven, zooals haar familie en verwanten er op uit zijn om die „roof" te straffen, met de „kris". Gewoonlijk verbergen zich de jongelui gedurende den tijd van beraadslaging. In dit geval wil de jonge man het gevaar bezweeren door zijn jonge vrouw aan te raden het kind waarvan zij zwanger is geworden, weg te werken, zij belooft het, maar doet het niet. En, als dan bij haar terugkomst en zijn verschijning de toedracht aan het licht is gekomen, ja, dan is het met hem gedaan. In het verhaal draait de toedracht om de „likasan", welke zij niet boven haar man mocht stellen, dáárop wordt gezinspeeld in „la-li- wekas-san". De „likasan" is een „haspel" - een vrouwen tuig -, maar hier gebruikt als aequivalent voor „kisi" - een houten pen aan een Javaansch spinnewiel -, en als zoodanig oudtijds embleem voor een zoontje, „ronda kisi" was eene weduwe, die een zoon heeft door het bezit waarvan zij in de adat gelijkwoordig wordt „tingkir", ..vandaar de naam Djaka Tingkir, hij was uit het geslacht der „Dja-wa-ka".

Het lijdt geen twijfel of de Toehoorders hebben deze „tjarita" in de Sadkarah Banten enz. volkomen begrepen. Voor ons is dat alleen mogelijk als ons de toedracht duidelijk wordt gemaakt, de plaats waar de liefdesscène zich afspeelde enz. De dichter gebruikte omhulde taal, hij duidde die aan als „goenoeng-goenoeng-nge doek amatiraga", de plaats, waar het was als berg. Dr. Hoesein maakt er van een „berg Ngedoek" (bl. 270) „ten tijde" - doek - dat raden Djoeroe er een kluizenaarsleven leidde. Hij betitelt dezen gelijk de Sadjarah doet als „patinggi van Kedoeng lo" (bl. 28) en vertelt er conscientieus bij dat er varianten zijn, resp. Kedoeng Loma en „...lom-po...", maar deelt niet mede verkortingen zijn van „Lom-bok Po-li" en „... Taroe-ma...". Zoo iets te weten draagt bij tot het begrijpen van de „tjarita", om het te weten te komen, is niet bepaald gemakkelijk.

Brandes handelde op gelijksoortige manier, toen hij deze legende aan de hand van de Serat Kanda behandelde in de Pararaton (bl. 214). Hij noemt den vader van den schaker de „vorst der

baya's (kumara's)", maar dat „kumara" hier de beteekenis heeft van aanzienlijke jonge mannen, prinsjes en „baja" gebruikt wordt in beeldspraak, dat moet men zelf uitvinden. Dr. Hoesein haalt zoogenaamd ter verklaring hier bij de theorie van Freud over de „psycho-analyse over „incestueuse verbintenissen als doorbraken van het onbewuste zieleleven" (bl. 293)..."Hij acht zich weliswaar niet bevoegd om over de waarde daarvan uitspraak te doen", maar wij gaan naar huis (bl. 311), dat met betrekking tot het standpunt, vanwaar uit wij de Javaansche historiografie hebben te bezien, „geen ander is dan dat, hetwelk men bij de beschouwing van elk aan eigen geestes- en gemoedsleven vreemd verschijnsel dient in te nemen" en dat - nu gaan wij met Spinoza te rade - „afgebakend wordt door de woorden: non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere".

Begrijpen, ook het legendarisch gedeelte der Sadjarah Banten? Ik beken, dat, uit hetgeen daaromtrent werd uiteengezet, mij zoo iets niet gelukt is, ik veeleer er door op een dwaalspoor werd gebracht. Zoo iets noemt men foppen, maar daarom is het immers ook doorloopend te doen geweest?

OVER DEN WONDERBOOM MELASAKEPAMPANG IN ZUID-SUMATRA

Ongeveer ter plaatse, waar Palembang, de Lampongs en Benkoelen elkaar raken, ligt aan den voet van de Seminoeng en de Pesagi bij het meer Ranau de hoogvlakte van Belalau. Dit plateau - zegt de overlevering - is zoowel voor Lampong-Semangka als voor Kroë Benkoelen het land van oorsprong, de „tanah asal moela djadi" van de vier marga's: Segalo- of Batoe-berak, Beloenggoe, Kambahang en Soekau, die oudtijds samen een bond uitmaakten. Elk hunner had een eigen pasirah, die voor den sultan van Bantam optrad als diens „paksi", belast met het toezicht op de aanplant en levering van peper die voor de V.O.I.C. werd opgekocht; „oepaksi" is kawi voor „kennis dragen, toezicht houden"; in de haventjes aan de kust had de Sultan „bandar's" voor handel in het algemeen en de verscheping naar den Java-wal. De bevolking van Belalau leefde in goede verstandhouding met de broeders in de benedenlanden: naar Kroë daalde een bergweg af, naar Semangka stroomde de rivier van dien naam, welke beschouwd werd als het „water" van de bij den Pesagi door een jager opengesneden „Watermeloen".

Aan den Resident Westenenk, die zich interesseerde voor den oorsprong van de Maleiers dezer streken, vertelde men de volgende legende (Hand. eerste Java-congres bl. 27): „uit alle overleveringen, vooral uit Semangka, blijkt dat het oudtijds zwaar bevolkte Sekala- of Segalo-brak het Eden is geweest der bevolking van Sumatra's zuidpunt. Volgens de Kroësche overlevering zou het bewoond geweest zijn door „Boda's en Toemi's", „bangsa djihin dan déwa", wier „kabesaran" - rijksornament - was een boom, welks wortels in de lucht stonden, terwijl de bladeren (seboekau geheeten), uit twee soorten bestaande, naar beneden hingen; die boom heette „Melasaké pampang". Wij hebben - vervolgde Westenenk - hier waarschijnlijk te doen met een volksuitlegging van den Paradijs-boom, waaronder Boeddha de wijsheid erlangde (Ir. Moens). Volgens de overlevering zouden Minangkabausche vorstenzonen de Boda's en Toemi's hebben verjaagd en den Melasaké-pampang hebben bemachtigd."

Wat hebben wij hiervan te denken? Van de vier Belalausche marga's - schreef Gramberg (TNI. 1866 2 bl. 371) - was Batoebrah afkomstig uit „Mekka", de boewaj Baloenggoe uit Pagerroejoeng. Aan Helfrich vertelde men in Kroë, dat in den heel ouden tijd twee avonturiers waren overgekomen uit Pagerroejoeng. Aan den voet van den Seminoeng zouden zij twee van Bantam afkomstige ratoe's hebben aangetroffen, die van de boewaj Baloenggoe en Pernong, met wie zij waren opgegaan naar Bantam. Daar erkend en van onderscheidingsteekenen voorzien, zouden zij voortaan een bond hebben uitgemaakt. In Semangka luidt de overlevering (TBG. 58 bl. 246), dat een afstammeling van den Radja van Pagerroejoeng, die naar het zuiden was getrokken, de stamvader zou geweest zijn van de vier marga's, die oorspronkelijk voortdurend met elkaar overhoop lagen om den voorrang. Toen kwam Jangdipertoewan Sakti met namaq Maradjaléla over. Zij maakten aan de twisten een einde

en sloten een verbond met de stamhoofden van Waj Kroë, bezegeld door een krachtigen eed, die inhield, dat de pojangs der bovenlanden altijd de bevelen zouden opvolgen van die aan de kust, die weliswaar ook nakomelingen waren van de stamhouders in de Oeloe, maar sedert tevens fungeerden als „paksi's" van het sultansgezag. Die Oeloewan, oorsprong van Lampong-Semangka, was geheeten: „Segalo-brak namanja, balasaka pampang namanja, tjambaj tiada berdjoengdjoeng namanja, namanja tanah Kambahang."

Een Radja Sakti, die na eerst als zeeschuimer de zee om Bangka en Billiton onveilig te hebben gemaakt, daarna verjaagd terecht kwam in Semangka, daarvan weten Compagniesberichten uit den tijd van 1686. De Regeering had de handen vol met de zaken, die betrekking hadden op de groote moeilijkheden met den soesoehoenan van Mataram, maar zag zich voor den handel ter zee verplicht de aandacht te schenken aan „de stropende Manicabosche rovers, die zich onder een opgeworpen Koninck Jang de Pertuan omtrent Billiton onthielden (De Jonge VIII bl. 23 en Mac Leod Ind. Gids 1906 bl. 704 vlg.)." De tegen hem uitgezonden expeditie was in den aanvang niet gelukkig. Bantam deed mede met oorlogsprauwen en onder ferme leiding gelukte het de zeerooversvloot, die zich had verdeeld, te verslaan. Een gedeelte der zeeroovers voer de rivier van Toelang-Bawang op, maar werd toen door de Hollandsch-Bantamsche flottille te Bakoeng zóó toegetakeld, dat de „heylige Coninck Jang de Pertuan het hasepad landwaart inne hadde moeten kiesen, nadat d'onsen hem een getal van ongeveer 56 zyner oorlogsvaartuigen hadden afhandig gemaakt en in een hevig gevegt te water van 300 zyner voornaamste voorvegters, daaeby sigh meest op quam te verlaten, 200 hadden 't leven verloren." Eenige volgelingen kwamen terecht in Semangka; Radja Sakti zelf werd 5 Maart 1687 gesignaleerd bij „laoet Kawar", waar hij zich neerzette met 400 mannen, vrouwen en kinderen. Toen hij daar hasil eischte van de peper, welke aldaar voor de Compagnie werd geplant, vroeg het plaatselijk bestuurshoofd aan Bantam, hoe zich te gedragen. Eenige maanden later verscheen Radja Sakti voor Benkoelen en stelde zich in verbinding met den Engelschen resident. Aangebeden als een „heilige" had hij grooten aanhang. Bij een aanval op Silébar, dat onder Bantam, vazal van onze Compagnie, stond, werd de pangeran bandar voor den afscheep van peper, gedood, het tweede hoofd vluchtte. Maar alras maakte Radja Sakti het zóó bont, dat de Engelschen er geen heil meer in zagen om hem te steunen. Zij joegen hem weg en staken zijn kampong in brand, waarop hij zich begaf naar Indrapoera.

„A person - schreef Marsden - of this description, who called himself Sri Ahmed Shah, heir to the empire of Manangkabau, in consequence of some differencies with the Dutch came and sattled amongst the English at Bencoolen, in the year 1687, on his return from a journey to the southward as far as Lampong, and being much respected by the people of the country, gained the entire confidence of Mr. Blom, the governor. He subdued some of the neighbouring chiefs, who were disaffected to the English, particularly Raja mudo of Sungai-lamo, and also a Jenang or deputy from the king of Bantam; he coined money, established a market, and wrote a letter to the East India Company, promising to put them in possession of the trade of the whole island. But shortly afterwards a discovery was made of his having formed a design to

cut off the settlement, and he was in consequence driven from the place."

Hij is ongetwijfeld dezelfde geweest als de Jangdipertoewan Sri Sultan Ahmed Sjah, die zich in verbinding trachtte te stellen met den soesoehoenan van Mataram met een brief (De Jonge VIII bl. 40 noot), met als tjap een driehoek, waarin stond: Padoeka Sri Sultan-Djoerit Iskander dzoe'l karnain, in welken brief hij stoffende op zijn afkomst van Alexander den Grooten bondgenootschap aanzocht. Mangkoe Rat liet antwoorden, dat hij daarvoor wel te vinden was: hij zou iemand naar Minangkebo zenden om Radja Sakti uit te noodigen naar Java te komen. De zaak liep, zooals te begrijpen was, op niets uit.

De zwerftocht dezer „manicabers" is blijkbaar een herhaling van soortgelijke volksverplaatsingen geweest als waaraan Lampongsch Semangka het ontstaan dankt. Plaats van herkomst was „Sekallo brak", te herkennen valt mythiseering van „si Galoeh boerak", „lief" - si - Galoeh", dat geheel in verval - boerak - was gekomen, het was het „juweeltje" van het landje der „poetri radin galoeh wi koesoema", van wie de Sadjarah Malajoe weet te vertellen (hoofdstuk XIV) dat zij trouwde met den prins van Tandjoengpoera uit het geslacht van den Boekit Sigoentang, beeldspraak voor het „Wi-djaja-koesoema", ginds bij Tandjoengpoera-Aroe, één van de landschapjes daar aan zee, die af en toe door overbevolking hun onderhoorigen uitzonden op zoek naar nieuw land. Tot dien oorsprong gingen aller herinneringen op, uit vroeger zoowel als later tijd, middenpunt van hun gedachten van het verleden, saamhoorigheidsgevoel, dat herleefde. Gemeenschappelijk was hun beeld de „boom Melasaké pampang", - die aanduiding is Javaansch, de taal die in Semangka en Kroë als Bantamsche buitenlanden in de kringen der hoofden zoo niet gesproken, althans werd verstaan, kenmerk van beschaving. „Melasaké pampang" is causatief van „wilasa", speelsche aardigheid, door het maken van een raadseltje, een „rebus", waarbij de ondergrond, waarom het te doen is, „pa-mpang" heet, verkorting van „roe-pa" - voorstelling - te leggen op = „toempang", zoodat het beeld van de allegorie nl. de „boom" zichtbaar wordt. Een figuur, door middel waarvan moet worden geraden, welke boom „taroe" - het dichterlijke kawi-woord in dergelijke sprookjestaal - aan de hand doet „taroe na-ma", Beeldspraak, welke verduidelijkt wordt door de schildering van „een boom, welks wortels in de lucht stonden", m.a.w. allegorie voor een ondersteboven gekeerd landje Taroema, zinspeling op „taroe-nama-a-kar te-bali-k", ...mythologisch-historisch: „Taroe...ma...-akar-tebalik, d.i. onderste boven gekeerd Taroema, de wortel van...Bali-Atjé...". Dat was de „kabesaran" - de adelsbrief der uit „Widjaja-koesoema" verhuisde landgenooten van vroegeren en lateren tijd. De „naar beneden hangende bladeren - sehoekau geheeten - bestonden uit twee soorten", „roepa ka-lih: da-on-ke-da-ton, Se-m-boe-dja kaw-i, de afstammelingen hingen af van het Samboedja in den ouden tijd, waaruit zij „ka-lih" verhuisd waren... Dat Paradijs-land was bewoond - vertelde men - door Boda's en Toemi's, bengsa djihin dan déwa". m.a.w. „bo...da-toe-mi" m.a.w. datoe boe-mi..., van geslachte „a-dji hin-a", kleine radja's en „satrija's". Uit dat Paradijs waren zij verjaagd door Minangkabausche vorstenzonen, die de datoe's van Sam-bo-dja hadden verjaagd en „Taroema" hadden bemachtigd

- gevolg: landverhuizing naar Semangko en naar Kroë in den ouden tijd, en in 1680 naar ongeveer dezelfde streken, met als centrum het plateau van „Belalau", m.a.w. het land van „bala" - volk - van „...la-woe..." d.i. verkorting van „sé-la woe-kir", anders gezegd „séla-èndra", vorsten uit de dynastie der „Cailéndra" van „Sambodja".

De „boom-allegorie" is niet beperkt gebleven tot Zuid-Sumatra. Zoo kennen - lezen wij (Van der Toorn in BKI, 5e Volgr. V bl. 88) - de Minangkabauers" een geheel denkbeeldigen boom, de „baringin songsang" - m.a.w. een onderste boven gekeerden waringin - wiens bladeren met de ruwe oppervlakte naar boven gekeerd zijn, en die, op de Maan groeiende, tot lusthof dient van jonggestorven kinderen, die er door bidadari's heengebracht en neergelegd worden in gouden wiegjes, hangende onder den rijken bladerdos", - blijkbaar raadsel-spel, zinspeling op onderste boven gekeerd Taroema.

In Pèrak op Malakka - vertelt Skeat in zijn Malay Magic - heeft men ook het sprookje van den „beringin sonsang", vermoedelijk mede mythologische uitlegging van de raadselachtige zwarte teekening op de Maanschijf, het hemelsch verblijf van de Hemelkoningin Doerga van Taroema.

Onder dien „baringin sonsang" zit een oud Bocheltje, al maar bezig met te hengelen, een lange lijn, die tot de Aarde afhangt en waarmede hij poogt met één slag de menschen in zijn hoogen hemel op te rukken, het „sendal majang" van de Wajang, een lijn, gevlochten van „koelit terap". Zou die lijn ooit de Aarde bereiken, dan zou dit het einde van de Wereld zijn, maar dat gebeurt ook niet, want er is een muisje, dat die lijn immer doorknaagt, en dat, niettegenstaande naast Bocheltje een Kat op wacht staat... Beeldspraak voor het Bocheltje van Taroema: „bong-kok!" woordspeling op „bong": een „Chineesch" kerkhof, m.a.w. op „soetji boewa-na", het doode Taroema; het hengelsnoer - gevlochten uit den bast van den „boom" koe-ta a-lit Soengei Tarab; het muisje „ti-koes" voorstelling van het eilandje van oorsprong „sak-ti koes-ta" dat Taroema belet de menschen van de aarde weg te rooven, de kat - „koetjing", die dat bedrijf rustig toelaat, naam van een „Koetjing" - volkplanting in Taroema van „Cochin" ter kust van Koromandel, volkomen eens met het „Bocheltje", wiens snood bedrijf nochtans werd belet...

Er is ook een „Ni Bongkok", Grootmoedertje in een sprookje van de Koeboe's in Palembang (BKI. dl. 88), waarvan het beeld, zooals zij uit het bosch terugkeert met een takkebos op den rug, duidelijk is te zien in de lichtende Maan. Vroeger was zij onder de menschen, maar toen zij alle slechtheden zag, die daar voorkwamen, vertrok zij naar den hemel. Daar spint zij uit „goe-ni" haar tooverdraad - „landjoet", die zij uitwerpt naar de Aarde, sommigen zeggen: om menschen te vangen, anderen om ze reddend naar zich op te trekken. Maar die draad bereikt de Aarde nooit vanwege het witte muisje...Grootmoedertje is „wit" en goed, de „Witte Maan", alleen is zij soms in „slaap" - ti-doer, immers: ...sak-ti Doer-ga... Daartegenover is haar Man „Bagenda Ali" zwart: sijama Za-bag kr-enda B-ali - Atjè.

Aardige vertellinkjes, waarin de dorpsbewoners met behulp van

beeldspraak en woordenspel hun herinnering aan den ouden tijd bewaren.

Dat is de Maleische voorstelling van den met zijn wortels in de lucht staande „waringin sonsang" van Taroema. Op Java is het beeld overgegaan in de babad; in zijn Kawi-Balineesch Wbk. heeft Van der Tuuk nl. medegedeeld dat „waringin soensang" het antwoord is in het raadsel-verhaal van Watoe Goenoeng.

In het rijk Gilingwesi heerschte koning Watoe Goenoeng, een machtig heer. Hij had twee vrouwen en daarbij 27 zonen. Het geviel, dat het rijk werd getroffen door een groote ramp, veel volk kwam om, er was hongersnood. In zijn bekommering onderhield de koning zich met zijn vrouw Dèwi Sinta, tot haar schrik kwam plotseling voor den dag, dat zij getrouwd was met ... haar eigen zoon! Zij verzon om Watoe Goenoeng van haar af te wenden, dat hij een widadari uit den hemel moest trouwen. Daarvoor was hij te vinden, en ... trok op tegen den hemel. Betara Goeroe in de Soeralaja werd zeer beangst, er moest uitkomst worden nagestreefd, niemand waagde koning Watoe Goenoeng te weerstaan, tot, na benauwende wederwaardigheden, Batara Wisnoe zich bereid verklaarde. Wisnoe trok op tegen Gilingwesi. Zóó stonden de vijanden tegenover elkander. Maar toen zeide Watoe Goenoeng, het is heelemaal niet noodig te strijden, ik zal een raadsel opgeven: - „tjangkriman" - weet gij de oplossing, dan kunt ge mij dooden; zoo niet, dan moeten de goden bukken, krijg ik de widadari's alle... Wisnoe was op listige wijze de oplossing te weten gekomen: het luidde: er is een groote boom met veel kleine vruchtjes, een kleine boom met een groote vrucht... Dat beteekende, had W.G. aan zijn vrouw verklapt: de groote boom met veel vruchtjes, dat is de „waringin", de kleine boom met de groote vrucht, dat is de „semangka..": ik ben voor alle wapens onkwetsbaar, als de goden echter mijn armen uiteentrekken, dan zullen zij merken, dat het gemakkelijk is mij te dooden...". Dat geheim was Wisnoe door een spion te weten gekomen, hij gaf de oplossing, Watoe Goenoeng berustte. Wisnoe wierp hem met de tjakra het hoofd van den romp...

Aardig raadsel spel: Watoe Goenoeng is in de mooie taal „Sélaèndra", m.a.w. beeldspraak voor de dynastie der Cailéndra, de oude koningen van Sumatra en Java, zijn rijk Gilingwesi...; Laat ons in dezen naam een scheiding aan brengen: gili...ng...wesi, dan ontstaat de zinspeling op het Eiland Soela-wesi, het stamland van Taroema, het rijk met de twee raadselboomen, de eene de „waringin", in de mooie taal „Goer-da" - z.v.a. „Nagoera Daha", de andere boom heet in het Sanskriet „Tarambodja", ..dat is: .. het eiland van... „Tara", de godin van... „S..ambodja..."

Hetzelfde als het rijk van koning Watoe Goenoeng Gili-ng-wesi, anders gezegd het „eiland" Soela-wesi. Die naam is in gewone taal het woord voor de metalen spoor van vechthanen, „Tadji". Zinspeling op een overoud volksvermaak: de maharadja van Zabedj trok er groote inkomsten uit (Krom. Hindoe - Jav. Gesch. bl. 137), wel „cinquante mann par jour"..., vijftig minae van 100 denarii? Of waren deze, welke hij liet smelten tot „une seule brique" soms „man-noesya" op het eiland van „metselsteen" - Jav. „banon" vulgo: „Bata...", die hij liet verkoopen als slaven?

OVER
SOENAN KALIDJAGA

In Demak ligt op eenigen afstand van de regentschapshoofdplaats aan den weg naar Goeboeg het gehucht Kadilangoe, een voormalige midjèndesa, waar de - naar men zegt - „meest populaire van Java's heiligen" begraven ligt. Hoe hoog dit graf stond aangeschreven bij de vroegere vorsten, blijkt, waar de Babad Tanah Djawi aan soesoehoenan Pakoe Boewana I bij de ontvangst van het bericht dat zijn voorganger Soenan Mas geen afstand wilde doen van de regalia, welke hij bij zijn vlucht uit Kartasoera in 1705 had mede genomen, in den mond legt: „daar ben ik wel bedroefd om, maar als steun voor het rijksgezag blijven mij nog over de moskee te Demak en het graf te Kadilangoe, poesaka van de Kraton."

De tegenwoordige moskee te Demak bevat nog herinnering aan het aldaar eerst opgerichte heiligdom, het graf te Kadilangoe bestaat nog, maar van eenigen luister is bij geen van beide sprake.

Kadilangoe schilderde reeds Poerwa Lelana als een slordige perdikandesa met een eenvoudig grafgebouwtje, en wat de moskee te Demak betreft: „toen dit gebouw in 1845 der instorting nabij was, heeft men het door een ander, zoveel mogelijk in dezelfden vorm vervangen, en de vier hoofdpilaren van het oude gebouw, alsmede de acht met snijwerk versierde pilaren die het dak van de soerambi of het voorportaal droegen, ook voor den nieuwen bouw gebezigd. Deze laatste zijn, volgens de gewone overlevering, een herinnering van het verbond der acht soenans of wali's.." Iets bijzonders heb ik er niet aan opgemerkt. „De voltooiing der moskee zou in het jaar n.C. 1468 hebben plaats gehad" (Veth, Java II bl. 194). Dat lijkt aannemelijk bij het traditioneele jaartal voor den val van Madjapahit in de Sakajaartelling 1478, - maar nu is er iets opmerkelijks: vat men dat aan Brumund opgegeven jaartal op als Saka-jaartelling, en telt men voor de aequatie daarbij de 78 jaren op, dan leest men 1546: dat is het jaartal, dat bij Mendez Pinto aangeeft de aanval van Demak op Hindoeïstisch Pasoeroewan, bedoeld als de genadeslag, die aan het oude rijk werd toegebracht.

De groote man bij dien „moskee-bouw" is traditioneel geweest Soenan Kalidjaga. Van hem weten alle bescheiden te vertellen, babad, sadjarah, overlevering. De door Meinsma uitgegeven Babad Tanah Djawi geeft van dezen „heilige" het volgende relaas.

De zoon van den toemenggoeng van Wilatikta, met name Djaka Sahid, was een wild heerschap, verzot op dobbelen en lanterfanten, hij kwam wel tot in de buurt van Japara. Als hij verloren had, ging hij op roof uit, wachtte de menschen op in het bosch van Djatisekar, ginds ten n.o. van Lasem. Op een dag geviel het dat Soenan Bonang in dat bosch voorbijkwam, Djaka Sahid hield hem staande om hem uit te schudden, waarop Soenan Bonang tot hem zeide: „als later hier iemand langs komt, geheel in het zwart gekleed en met een wora-wari-bloem achter het oor, een roode kembang spatoe, dan moet je dien plunderen". Raden Sahid volgde dien wenk op en liet Soenan Bonang zijn weg vervolgen. Na een dag of drie kwam werkelijk ter plaatse, waar Djaka Sahid de menschen

opwachtte, iemand voorbij, die geheel gekleed was, als hem beschreven was, met de roode wora-wari achter het oor. Toen hij door Djaka Sahid werd aangehouden, „soenan bonang dados sakawan"- werd Soenan Bonang... zijn metgezel! De vrees sloeg Djaka Sahid om het hart, hij kreeg berouw en staakte zijn boos bedrijf. Hij trok zijn gedachten samen op hoog leven-tapa-wel twee jaar lang, getrouw aan hetgeen Soenan Bonang hem voorhield. Daarop begaf hij zich naar Tjarabon en wijdde zich daar, wonende aan den oever van een rivier, Kali Djaga geheeten, aan dezelfde bespiegelingen, en veranderde daarop zijn naam in die van Kali Djaga - „Rivierbewaker". Mettertijd werd hij door Soesoehoenan Goenoeng Djati tot zwager genomen, diens jongere zuster huwende.

Dit is in korte trekken het verhaal van het eerste deel van Kali-djaga's levensloop. In de Sadjarah Banten luidt het in de paraphrase van Dr. Hoesein Djadadiningrat (Critische Beschouwing Sadjarah Banten bl. 25):

„Raden Rahmat, de latere toemenggoeng Wilatikta had een zoon Raden Sa'id geheeten, deze was getrouwd te Djapara. Hij deed niets anders dan wedden bij hanengevechten en struikroof plegen te Djatisaripa (elders: Djatiswara). Eens ontmoette hij Pangeran Bonang, die het land rondtrok om de adjar's te bekeeren. Door hem werd Raden Sa'id (elders: Sahid) tot een gehoorzaam volgeling gemaakt. Eerst ging hij op aanwijzing van Sn. Bonang den daarop volgenden dag naar de pasar van Lasem, om iemand te volgen, dien Pn. Bonang door een beschrijving zijner kleeren had aangeduid. Die man bleek Pn. Bonang zelf te zijn.

„Vervolgens vroeg hij hem om in den Islam ingewijd te worden. Op verschillende manieren werd hij daarvoor eerst op de proef gesteld. Eén jaar werd hij begraven en een jaar lang moest hij daarop in het bosch tapa (ascese) doen. Telkens werd hij door Pn. Bonang zoo goed als dood gevonden en weer bij gebracht. Daarna mocht hij onderricht krijgen. Na vervolgens eerst thuis te Djapara geweest te zijn, ging hij zwerven. Hij kwam in Palembang bij Dara Petak. Met dezen ging hij om onderricht naar Sèh Soetabris te Poelo Oepih. Van dezen kreeg hij den raad naar Java terug te gaan en zich te vestigen aan een kleine rivier te Tjarabon; als hij door den bezitter van het land wilde gekend worden, moest hij welit (rieten dakbedekking) verkoopen. Naar zijn nederzetting werd hij later genoemd Pangeran Kali Djaga.."

Het verloop van het verhaal is in beide lezingen hetzelfde,- waar speelt het? Bonang, zooals de geheimzinnige persoon heet, die Raden Sahid bekeerde, is een desa in Rembang, gelegen bezuiden Lasem, hetgeen in het verhaal ook even wordt genoemd, - het tooneel gelijkt daarom Rembang op Java, waarvan de oude naam is geweest „Rimbangh", d.i. „Ari-ke-mbang; maar bedoeld was Worawari op Sumatra. Rembang is van ouds het land der Kalang's, geen echte Javanen, maar „djawa-ka" van „Lang-ka", het land op den Sumatraanschen Overwal dezer als krijgsbuit naar Java overgebrachte menschen, die den naam Worawari naar Java mede namen als gelijkenis van hun land van oorsprong. In het verhaal wordt Soenan of Pangeran Bonang aangeduid als dragende een saroeng of staatsiedodot van de kleur „woeloeng", dat is „blauwzwart", hetgeen aanduidt „bedekte taal", aldus aangevende dat ook de als „sier" door Soenan Bonang achter het oor gedragen „bloem" is „verbloemde" taal. Waar het mooie woord voor „bloem" is „mala", worden

wij indachtig aan „mala..wora-wari", anders gezegd: „Mala-joe-wa-wor-a", Malajoe-ora"- Malajoer..; op de „pasar" daarvan speelt het tooneel, dat Raden Sahid zijn bekeerder doet vinden te midden van een kring van schriftgeleerden; die bekeerder wordt genoemd in het eene bericht „soenan", in de andere lezing „pangeran", in beide wordt gezegd dat bij die ontmoeting Raden Sahid dien heiligen man had als „sa-kawan"- metgezel, een uitdrukking welke echter mede aanduidt zijn „Tweede Ik". Aan de ingeving van dat Tweede Ik gehoor gevend begaf Raden Sahid zich in „tapa ngloewat", wijdde hij zich in geheime afzondering aan dat hooger leven, waarmede hij in aanraking was gekomen, in „mati geni" veertig dagen vastend en biddend. Het „begraven" van Raden Sahid, en de „omdolingen" welke hij zich getroostte zijn evenzoovele vernuftige vondsten om 's mans bekeering, met terugvallen en wederopstaan gepaard, te schilderen.

Een derde lezing is die van Djaja Soebrata in zijn Babad Tanah Djawi no. I bl. 116 vlg.). Hier wordt Raden Sahid van zijn slechten levenswandel afgebracht door Soenan Ngampèl, dien hij tegen kwam in het bosch, waar hij placht te „bégal". Het oude mannetje voerde bedelstaf - en - nap; parafernalia, die zoo zeer de hebzucht van Raden Sahid opwekten, dat hij ze afpakte; daarvan zou Raden Sahid wel niet rijk worden, zeide Oudje, maar hetgeen toen aan het licht kwam, was zóó, dat Raden Sahid aanstonds hem de voeten kuste, vergiffenis vroeg en verzocht hem te mogen dienen. „Wie ben je, vroeg Soenan Ngampel? Waarop deze nederig antwoordde: „de zoon van den „adji" van Madjalengka, „het derde". Ik verlang er naar u te mogen dienen. „Als dat zoo is, hernam de kjai, ga dan naar de pasar van Ngampèl, als je daar een oud mannetje ziet met een klapper tot bedelnap, achtervolg hem dan". Zoo geschiedde. Toen Raden Sahid zóó zich met lichaam en ziel had overgegeven aan de „Wedergeboorte", alleen maar dacht aan de „ngèlmoe sadjati", toen zeide Soenan Ngampel: „zóó een is er niet; ik tenminste bezit die niet, kan je alleen een aanwijzing geven, dat je daarvoor naar „poelo oepih" moet: dara poetin kang nama, ikoe kang mengkoe..". En dan komt hier voor den dag, waar het verhaal om draait: dat is het bezit van de Mystieke Kennis van de ware Wetenschap, die leert van de naderende komst van den Ratoe-adil, den Koning van de Gerechtigheid, Bevestiger van den Dienst van God..". Bezitter te zijn van die mystieke Wetenschap, ideaal bij het toetreden tot den nieuwen eeredienst, den Islam van het komende Godsrijk; om daartoe te geraken begaf Kali Djaga zich naar „poelo oepih, kidara poetin ing kang mangkoe", lees: het Eiland der Voorouders „poelo k-oe-mpi ..ih!", het rein-heilige Kidara van eertijds. Voor „k-oe-mpi" is toegestaan de spelling „k-a-mpi", zóó heet het merkwaardige heuvelachtig eiland in de baai van Aroe dicht onder den vasten wal, dat de Controleur B.B. van Rijn van Alkemade in 1888 schilderachtig herkennend heeft beschreven.

Met vernuftige toespelingen ons rondleidend in een doolhof van verwarrende namen, brengt de Dichter Raden Sahid te „Tjarebon", waar deze weder zich in diepe bespiegeling begaf; hij woonde er aan den oever van een kleine rivier, de „kali djaga": in „tjarebon" roept de Dichter de klank op van „rebon", wangsallan voor „keprabon" d.i. gelijk een koning, „tja-ra keprabon". Raden Sahid had zijn vrouw te Djapara; na zijn omdoling vroeg hij verlof terug

te keeren; zijn vrouw omhelsde hem: zóó lang was hij weg gebleven.." De voorname Heer hield de „wacht" aan de kleine rivier van Japara. Hier deed hij „tapa" en gaf hij zijn jongere zuster tot vrouw aan Soesoehoenan Goenoeng Djati..

Dit vertelt de Babad Tanah Djawi. Soenan Goenoeng Djati is de eeretitel geweest van sjech Noeroe'd din Ibrahim ibn Maulana Israïl, die geëindigd is als heerscher over Cheribon. „Een Paseier van geboorte – verhaalt Dr. Hoesein Djajadiningrat in zijn Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten (bl. 110) – verliet hij zijn vaderstad in 1521 toen de Portugeezen er hun intocht gedaan hadden. Hij ging naar Mekka en legde zich daar gedurende twee à drie jaren toe op de studie van zijn geloof, den Islam. Dan keerde hij naar zijn geboorteplaats terug, doch verliet haar weer spoedig. Hij kwam in Djapara".. (waarvan het jaartal dus is te stellen op 1523 à 1524).." Met zijn godsdienstonderwijs wist hij veel succes te oogsten, zóó zelfs dat hij een zuster van den koning van het land... tot vrouw kreeg..." Deze vorst kan in het licht van de BTDj. geen andere geweest zijn dan Raden Sahid na zijn terugkeer te Japara Soenan Kalidjaga. De op Portugeesche berichten steunende gegevens zijn aan verdere mededeelingen te vervolledigen.

Heer en meester te Japara was alstoen de Pate Unuz, die in Januari 1513 met een groote Javaansche vloot gepoogd had Portugeesch Malaka te overrompelen. Dit was mislukt, waarop Pete Unuz zich met zijn strijdjonk ijlings had gered te Japara, waar hij als gedenkteeken voor zijn stoutmoedige daad deze jonk onder een afdak op het strand liet zetten, een voor dien tijd geweldig gevaarte, „zoo groot als een Portugeesch schip van 500 ton en met zeven lagen van een mengsel van kalk en olie gedubbeld" –, vermoedelijk de taaie zelfstandigheid, die tot het pekken van jonken placht te worden gebruikt, welke van buiten op de naden geplakt, zoo hard wordt als glas", mengsel van kapoer en gala-gala, nadat de naden met vezelbast zijn gebreeuwd. De beteekenis van den titel Pate Unuz heeft nog al stof opgewaaid. Oenoes wordt in het Maleisch Wbk. van Wilkinson opgegeven als „royalty", en heeft bepaaldelijk op Java de beteekenis gehad voor de „béja" of tol, welke tijdens het bestaan der bazaar-pacht in de Vorstenlanden moest worden betaald aan den bandar of pachter dier belasting (vgl. het rapport-Chevalier van 1825 in Ind. Gids 1897 dl. I bl. 1002). Het gewone woord voor dgl. tol-recht was béja, vandaar „tolhuis-pabéjan", waarover ging de „marktmeester" of „tanda" – ook wel gespeld „tonda". Een der rangen, de hoogste, dezer marktmeesters is geweest „petjat tonda", bij Raffles' History I bl. 349 de benaming „pachattanda", die (tevens) het bevel voerde over pradjoerits, die plachten te worden gebruikt als politie op de pasars; van dit „patja-pa-ty-adipatya-tanda" is „patyaoenoes" het aequivalent geweest; als gouverneur van Japara was hem het beheer opgedragen van de in- en uitvoerrechten alsmede pasar-heffingen, Groot-gouverneur der Stranden, zooals zulke hoofdregenten langs de noordkust van Java tijdens Mataram en Karta-Soera zijn geweest.

Japara was oudtijds een hoofd-schakel in den winstgevenden, internationalen handel op de Molukken en China, die door Kling's en Guzeratten op den Archipel werd gedreven, daarbij aansturend op Sumatra. Zoolang Malaka nog niet van belang was, ging deze handel langs Sumatra's oostkust over Japara-Toeban-Grissee, maar

toen met de opkomst van mohammedaansch Malaka de handel zich voor een groot deel ging verleggen, was het begrijpelijk, dat de Groot-Gouverneur van Japara zich tegen Malaka keerde, waarbij hij den bijval genoot van alle zgn. Moorsche kooplieden. In den ouden tijd had Aroe, gelegen aan de schoone, diepe, veilige baai van Sumatra's oostkust nog langen tijd op één lijn gestaan met Malaka, maar sedert was het verval ingetreden en daarmede gevoelige vermindering van de tol-rechten der vreemde handelaren, in de eerste plaats die van Aroe.

De koning van Japara die omstreeks 1523 zijn jongere zuster tot vrouw gaf aan den naar Java uit Pasé overgekomen „Faletahan" - men kan daarin nog lezen „palita panembahan", het Licht van den Godsdienst" - Noeroe'ddin, is geen andere geweest dan de beroemde Pati Oenoes van 1513, die op zijn beurt dezelfde is geweest als Soenan Kali-djaga = Raden Sahid, van wien Sadjarah en Babad vertellen, dat hij den Islam opdeed op den „pasar", waar Pangeran Bonang de groote persoon was; dezelfde „pasar" waarheen de menschen opgingen, die Djaka Sahid bij hun handel geducht op rantsoen placht te stellen, hen uit te schudden, toen hij nog den ouden levenswandel was toegedaan. In de Sadjarah Banten heet die pasar Djatisaripa of Djatiswara, - doorzichtige namen in dit oord, waar Raden Sahid eerlang de „ngèlmoe sa-djati" ging betrachten -; wij lezen „djati -pa-sar d-ipa", en „djati-iswara", m.a.w. het „eiland met den pasar van den „Heer des Rijkdoms"; de BTDj. noemt deze „sekar-djati", de Bloem van het Eiland met de „ngèlmoe sadjati", het oord, van waar de komst van den Koning der Gerechtigheid en Bevestiger van den Godsdienst „Eroe-tjakra" was tegemoet te zien.

Tusschen deze berichten en de Portugeesche gegevens overeenstemming te brengen is een hachelijke zaak. Aan de hand van een voorzichtig onderzoek is Dr. Hoesein Djajadiningrat gekomen tot de gelijkstelling van den Moor Faletahan uit Pase en den koning van Soenda Tagaril met Soenan Goenoeng Djati, hoofdzakelijk op grond van beider zwagerschap met eenerzijds den heer van Djapara en anderzijds den koning van Demak, keizer van Java, maar dan volgt weder daaruit, dat de koning van Demak van 1546 is geweest dezelfde als die omstreeks 1524 koning van Japara was en later geworden is vorst van Demak, dezelfde als de Pate Oenoes van 1513 en de Raden Sahid-Soenan Kalidjaga van de Sadjarah Banten en de BTDj., zeer nauw betrokken bij Djati-pasar-Dipa-sa-djati, het eiland, waar uiteraard pasar-belasting werd geheven, die identiek was met de „oenoes-an", naar welke Pati Oenoes van 1513 werd betiteld.

Rouffaer heeft taalkundig waarschijnlijk gemaakt, dat Pati Oenoes is geweest de pangeran Sabrang-lor der Javaansche kroniek, maar tegelijk daarbij aangeteekend, dat deze moet worden beschouwd „als in 1521 al gestorven als vorst van Demak en overweldiger van Madja-pahit", - een conclusie, waartoe hij geraakt was op grond van het bericht dat Pigafetta omtrent den toestand op Java in 1521 in zijn reisjournaal heeft te boek gesteld. Het komt er op aan de waarde van die mededeeling te toetsen.

In de vertaling der redactie van de uitgaaf - da Mosto, welke Rouffaer als de juiste beschouwt (bl.23), staat te lezen:...en Java Major (deze volken noemen haar niet Java, maar Jawa): de grootste steden zijn in Java (sic ! 2 maal) deze: Madjapait („Magepahor") (die koning, toen hij leefde, was de grootste van al

deze eilanden en heette radja Patioenoes). Soenda (in deze groeit veel peper), Daha, Demak, Gadjahmada, Mentaraman, Djapara, Sidajoe, Toeban, Gresik, Soerabaja en Bali; en zooveel als Java Minor (zeiden zij, nl. de lui op Timor die aan Pigafetta inlichtingen gaven) te zijn het eiland Madoera, en te liggen naast Java Major (op) een halve mijl."

Bij deze vertaling heeft Rouffaer ons verlost van de „ongelukkige koppeling bij Amoretti van radja Patioenoes met „Soenda", - dit punt laten wij derhalve rusten. Maar er zijn andere punten. In den Italiaanschen tekst - in den noot opgenomen - staan spellingen, welke Rouffaer aan de hand van bestaande namen heeft verbeterd, maar tegelijk zich daarbij veroorloofd om het „Minutaranghan" van Pigafetta te lezen - naar aanleiding van een hypothese van waarschijnlijk Spaan en Valck als - gelijk wij hierboven reeds onderstreepten: „Mentaraman" -, naar hij aanteekende, „ouderwetscher" voor het rijk van Mataram-Mentaraman." Maar dit is niet zoo, de spelling geeft duidelijk aan „...mi..nu..taranghan", en dit is ...verkorting van „sa-mi nu-sa tara-ng-an", t.w. „gelijk aan het <u>eiland</u>, waarvan de naam zweemt - „mara'ng" - naar „tara-w-angan", en dat is heel wat anders. Dit komt als „Tarawangan" voor in de pralambang, welke door Brandes is behandeld in TBG. 32 bl. 382, waarbij hij aanteekende op bl. 389: „tarawangan is de naam van een eilandje in de Java-zee bij den noordwesthoek van het eiland Lombok. Het heet ook Noorder-eiland.." Dit is half waar: inderdaad ligt een Tarawangan op de aangewezen plek bij het Lombok van tegenwoordig, een onbewoond, waterloos eilandje zonder beteekenis, maar... het Tarawangan „dat ook heette <u>Noorder-</u> eiland", - is geweest een ander, ook gelegen bij een Lombok en een Bali maar het Bali - en dus ook dàt Lombok - dat zich bevindt naast „Bali-<u>Atjé</u>", vandaar „<u>noorder</u>-eilandje", waarvan de naam „tara-wangan" alleen is blijven bestaan bij de kenners van de pralambang, eiland, gelegen aan de „wangan", welke leidt naar de baai van Aroe, en aldus naar het eiland, - „noesa" -, dat stond onder het patronaat van „Tara", de beroemde Boeddhistische godin, die als „sijama Tara" haar naam heeft gegeven aan het groote eiland...Sa..., sedert lang: Sumatra. Dit bij Sumatra in de Aroebaai gelegen Tarawangan heet sedert lange tijden „poelo Koempi of Kampi; - „koempi" beteekent - uit het Balineesch overgegaan in het (Bataviaasch) Maleisch - groot-ouder, vader of moeder, en, omdat in het javaansch „oe" met „a" mag afwisselen, zoo staat te lezen poelo Kampi; nog anderen hebben er van gemaakt „p.Koempej..", hetzelfde eiland, dat, naar ik vroeger reeds heb aangegeven, is geweest het „Malajoer", waar oudtijds een stapelmarkt is geweest, waarheen schippers uit vreemde landen opgingen, die uiteraard „béja" hadden te betalen aan den aldaar in functie zijnden „petjat-tanda" of Pati-oenoes.

Dat is één rechtzetting van Rouffaer's explicatie. In het begin der opsomming van Java's steden staat wat Rouffaer leest als Madjapait, maar...er staat - zooals hij zelf aanteekent „Magepahor" en „Magepaher" (noot op bl. 22), - hetgeen voor iemand die bekend is met bedekte taal, staat voor „madja-pahit l-or" of „l-er", dat is, het Madjapahit dat is gelegen in het <u>noorden</u>, derhalve niet op Java, maar op Sumatra's oostkust, waar nu nog een „Madjapahit" in Langsar bestaat, hetzelfde dat in de legende van Djaka of Raden Sahid is geweest het „Madja-lengka" van

den „toemenggoeng" van „Wilwa-tikta", het derde, zgn. Madjalengka-kaping tri."...

Op een dwaalspoor was Rouffaer geraakt door het verhaal, dat Pigafetta op Timor werd opgedischt over Madjapahit, waarvan deze evenmin als Rouffaer de dubbelzinnigheid heeft doorzien, dubbelzinnigheid van den aanvang der informatie af. Inlichting over de eilanden westwaarts van Ende - leest men bij Robertson (dl.II bl. 167) - „as far as Java Major and the Cape of Malacca. Those inhabitants do not call it Java but Jaoa." - Jaoa - schreef Rouffaer (bl. 27 noot, laatste regel, voortgezet op nl. 28) - wat wij het beste transscribeeren met Java, terwijl de oude Hollanders in omstreeks 1600 nog schreven „Jaua".. „Wacht even: dat luidde „djaoea", verkorting van „dja-g-oe-wa", en dit weder van dja-goe-wa garba, d.w.z. de „moederschoot" van Java; - hier is foppery in het spel, hetgeen blijkt uit hetgeen wij nader lezen: op „the largest cities are located in Java" volgt aanstonds „and are as follows: „Magepaher" of - zooals in een andere lezing: „Magepahor", beide immers: „Madjapa..h(it-l-)èr" of „Madjapah (-it-l-)or", dus: het Madjapahit in het noorden, d.w.z. het ter Sumatra's oostkust, in Langsar gelegen „Madjapahit", dat het stamland, de oorsprong van Madjapahit op Java is geweest. En dan gaat de Verteller bedriegelijk doorspelen, „when its king was alive, he was the most powerful in all those islands" - dit is dus het keizerrijk, - doch, wanneer hij daarop laat volgen: „and his name was Raia Pati Unus", - dan roept hij op den man van „Madjapahit lèr", en wel door te schrijven „Raja Pati Unus", want hier is niet bedoeld - zooals Rouffaer dacht: „Ra-d-ja", maar „raja", dat is het Maleische woord voor: „luisterrijk", gelijk Pati Unus inderdaad was vanwege zijn stouten aanval op Malakka, die hem wijd en zijd beroemd had gemaakt, een „eer - schreef Castanheda (aanh. bl. 10) - zoo groot, dat (de Javanen) nu nog (dat was vóór 1552) spraken van deze daad, en om haar (nl. „om deze daad") hem daarna koning maakten van een stad, genaamd Demak".

Dit bericht, dat Pigafetta over Java en Madjapahit te weten kwam op Timor, was afkomstig van aldaar aangetroffen kooplieden, voor wie Pati Oenoes is geweest de „Coming Man" van de ngèlmoe sadjati, Rątoe-adil; Moro's, die nog meer scherts-pijlen op hun boog hadden voor dien weetgragen vreemdeling Pigafetta op zijn op een concurreerend handelsschip gelijkend Victoria: „They also told us - schreef Pigafetta - that a very huge tree is found below Java Major towards the gulf of China (which the Ancients call Signo Magno), in which live birds called garuda. Those birds are so large that they carry a buffalo or an elefant to the place (called Puzathaer) of that tree, which is called cam panganghi, and its fruit bua pangananghi, the latter is larger than a cucumber. The Moros of Burne whom we had in our ship told us that they had seen them, for their king had had two of them sent to him from the kingdom of Siam. No junk or other boat can approach within three or four legues of the place of the tree, because of the great whirlpools in the water round about it.."

Deze fabel vindt men in gewoon Maleisch medegedeeld in Skeat's Malay Magic (bl. 16) als bekend in Perak onder den naam van de „pauh" of „poh djenggi", dat is: van de „klapa laoet". Mij is die op Lombok na verteld uit de oud-javaansche Adiparwa, het nimmer

eindigend gevecht van „gadjah katjapa", olifant en schildpad - reuze-monsters.., beeldspraak over tusschen partijen handelend getwist, die geen van beide ten einde kan brengen als werkelijk rechthebbende, op grond van welk getwist de vorst het betwiste naastte. Allegorie in dichtertaal. De „zeer hooge boom" - in die taal „taroe maha" - verbeeldt „Taroema", het te huis dezer Moros van Burne. Die „boom" bevond zich „onder", d.i. in de onderhoorigheid van Java Major, ginds in het „noorden" - d.i. „lèr - in de baai van „Chiïna", dat is „...tji...hina", anders gezegd „soe-tji boe.wa-na-h-ina = heilig landje". En dan volgt alleraardigst „in signo magno", een wijsheid afkomstig van een „Moro" die ter schole zal geweest zijn in een klooster in Malaka, zinspeling op „ta-sik maha" en op „no-e-sa", de wijde zee met daarin het eiland, gelegen in de golf van „Siam", d.w.z. van „siama", vollediger: van „siama Tara" - „Samatra", het met heilig ontzag gevenereerde eilandje dier „Moro's".

Op dien boom - Taroema - zetelde de Garoeda, de vogel van god Wis-noe" nl. van „ka-wis noe-sa, de koning der „vogels" - pek-si" - alias „si-kep's". Zoo sterk was die Garoeda, dat hij een „kebo" - m.a.w. schip van Minang-ke-bo-dja, of van een „olifant" - lees: „Koendjara" - kon wegsleepen naar het middenpunt, de „navel" van de Zee, de poesat air van Taroema met het beruchte kliprecht, waarvan veel misbruik werd gemaakt ten voordeele van den Heer des Lands.

Die sprookjesboom - lezen wij - heette „cam panganghi", de vrucht er van „bua panganghi": in de woordenlijst van Pigafetta wordt dit „cam" verklaard als „caui", dat is: „kawi" - dichtertaal. Beeldspraak voor Maleisch „kam-pi" en „paoeh djanggi", d.i. de mangga van „Zang", het land der „zwarte menschen" (vgl. Zanzibar - Zangue-bar, am-bara) de „nux maldiva" der Seychellen of Maladiv, dwz. verkorting van Mala-joe-wa dwi-pa, eilandjes met bewoners, oorspronkelijk van Malajoe. „Die vrucht - verduidelijkt het Mal. Wbk. - wordt veelal door de zee aangespoeld, vandaar wellicht de fabel, dat de vogel garoeda er op uitrust.." In het begin van de XVIIe eeuw kwamen te Atjeh nog prauwen van die eilanden handel drijven, met als koopwaar slaven, en in dat licht lezen wij het verhaal van dien wonderboom „kepoh djanggi" als „ki-pohawang" = djoeragan - van een scheepje met „se-pangan-djang-gi", zwart volk, slaven, „anak boewah" - bewoners van die vreemde eilanden, die in beeldspraak waren evenzoovele „klapa laoet", waarop de „garoeda" van Taroema-Aroe kwamen „uitrusten".. Rumphius schreef, dat deze, als het ware dubbele „klapa laoet" de gedachte opwekten van een „sambuca", een vaartuig, zooals Arabieren enz. destijds gebruikten (vgl. Itinerario I bl. 13/4). In het Maleisch noemde men dgl. „nuces Maldivae poh djanggi", - Klinkert vertaalde „paarden-mangga" niet begrijpend, dat gezinspeeld werd op „mangga pa-dja-djaran", uit Padjadjaran afkomstige „soemangga" zeggende ...slaven en „slavinnen". Rhumphius vertelt, dat, toen in 1602 onze admiraal Wolfert Harmensz in Straat Soenda kwam, hij werd gewaarschuwd door een „Chinees, so hem aen boort quam met een prau dat denselven dage voor de voorsz, stad van Bantam was ghearriveert die groote Armada van Goa, Coutchyn ende Malaca ...bestaande in dertig seylen, ghemant met veel volck, met intentie de voorsz stadt Bantam te water en te landt te belegere....". Stoutmoedig viel Harmensz den veel sterkeren

vijand aan en takelde diens Armada zoo toe, dat „de Portugeezen de vlucht ende tot déroute gebracht werden.. Aan wal komende werd hij „seer vruntlijk ontvangen, en niets docht dien Pangaran als geschenck kostelijker dan een drinkvat van deze noot..dog alvorens hadde hij het bovendeksel laten afzagen, dewijl hij beschaemt was onder 's Admiraals oogen te brengen een vrught die so natuerlijk eene vrouwelijkheijd verbeeldde."

De Mooren vertelden, dat zij zulke vruchten gezien hadden: hun koning had er eenige ten geschenke ontvangen uit „Siam", - ongetwijfeld het in het noorden - oetara - gelegen „Siam-oe-tera" - alias Semoetra, het land van de godin „sijam-a Tara".. Die „vruchten" waren grooter dan een „komkommer" „ke-timoen", m.a.w. „anak boewah-Sakéj-sakti-semoe-nama, de „boehwa sakti moena" waarvan het Mal. Wbk. Von de Wall-Van der Tuuk fabelt: „naam eener uit Britsch-Indië komende vrucht, van de grootte van een peperkorrel en van een aromatischen smaak, die men wel eens bij de sireh kauwt..", een opeenstapeling van aardigheden over „brit" ..bi-dji mari-tja..aroem rasa..", allemaal aardigheden op een dergelijke „nux maladiva".

Uiterst bedriegelijke taal voor argelooze vreemdelingen, die tot vermaak van deze kooplieden, die in hen aanstaande mededingers zagen, misleid, gefopt werden: ook met ons is dit het geval geweest. Zij speelden met „Java" en „Dja-oe-wa", met „Mage-pa-hèr" en Madjapahit naast elkander: smokkelden „Minutaranghan" binnen, en - wat wellicht het bedriegelijkst is - goochelden met dubbele of gelijkluidende namen. Oudergewoonte zijn vele volkplantingen uit Sumatra naar Java elkander blijven beschouwen als „gade" en „wedergade", waarvan men de adat overnam, die men als „spiegel" gebruikte: zóó Tandjoengpoera op West-Java naast gelijknamige kota in Langkat, Aroe in het Westen en in het Oosten, Madjapahit in Oost-Java naast Madjapahit in Langsar. Toemapel in Pasoeroewan is „T-ar-oe-ma-tapel"; al dergelijke steden waren dus „dubbel", één in het stamland „Dja-g-oe-wa" en de „wedergade" op Java. Zoo werd in „Java major" gespeeld met „Dja-wa-ma-la-joer". Vandaar ook het spel met „Soen-da", met „raja". Rouffaer heeft dit niet onderkend; ik zelf ben geruimen tijd de dupe geweest van dergelijke ingewikkelde dubbelzinnigheden, welke geheim plegen te worden gehouden en men eerst langzamerhand leert onderscheiden. Vandaar, dat hetgeen Pigafetta aan ons overbracht, eerder van het pad af dan daarop leidt, en wij er eigenlijk moeilijk verder door komen.

Daartegenover is onze kennis buitengewoon vermeerderd door de ontdekking en vertaling van Tome Pires' Suma Oriental, „Account of the East" verschenen in Second Series no. lxxxix der uitgaven van de Hackluyt Society. Het dateert van omstreeks 1515 en werpt een helder licht over den toenmaligen toestand. Van de oude hoofdstad Madjapahit hoort men niet, de kraton was blijkbaar reeds lang verplaatst naar Kadiri.

De koning van Java - lezen wij aldaar - „is called Batara Voiyaya" maar de eigenlijke bestuurder was zijn „viceroy and chief captain Guste Pate...this governer commands in every thing; he holds the king of Java in his hands, he orders him to be given food. The king has no voice in any thing, nor is he of any importance... Guste Pate...was formerly called Pate Amdura (versta: Maoedara)

..is the father-in-law of the king of Java. This Guste Pate is a knightly man, he is always fighting in wars. He is always at war with the Moors on the sea-coast, especially with the lord of Demak.." Hem ter zijde stond „the Pate of Tuban, called Pate Vira", die de zijde van den Batara was blijven houden en „as a mark of honour" den bijnaam had gekregen van „Anatimoa" (waarschijnlijk anak timangan). Toeban was „the nearest port to the city of Daya (l. Daha) ..where Guste Pate has his residence... They (nl. Daha en Toeban) have made an agreement that Guste Pate will help him with ten or twenty thousand men... You will reach the city of Daha in two days of good going. (This is the land of waggons, good country, well shaded like our own, not marshy, with roads through the country". Ook werd gewag gemaakt van de haven van „Gamda", die behoorde „to Guste Pate's son" waarmede wel bedoeld zal zijn „Gadjah-mada", nl. Singasari-Pasoeroewan met aan de kust de rivier Gembong, de stad waar in 1546 de eindstrijd werd gestreden tusschen de mohammedaansche wali's tegen den jongen Hindoe-Javaanschen gouverneur.

Van deze Mooren was op Java wel de voornaamste die van Demak. „The land of Demak is bounded on one side by Semarang and on the other by the land of Tidana (l. Tedoenan). The land of Demak is larger than those we have described from Choroboan (Cheribon) up to Demak. Its city has about eight or ten thousand houses according to what they say. Pate Rodin (I) is lord of this country. He is the chief pate in Java. They make him out to be head of all the lords of Java who are his friends. Pate Rodin's father was a knight; a person of great judgement, and Pate Rodin's grand father was a man from Grissee. Some say that he was a slave (lees: abdi) of the lord of Demak in whose time he happened to go to Demak where they say he was a merchant..."

This Pate Rodin is closely related to the lords of Java because his father and grandfather have many daughters and they were all married to the chief pates. He is so powerful that he subjected all the land of Palembang and of Jambi and the island of Monomby (Menangkabau?) and many other islands over against Tamjongpoura (Langkat) and made them obedient to him. Rice and other food stuf come from his lands to Malakka. His father was a man who could collect together forty junks from his lands, now he could collect ten, because this Pate Rodim was very young and (now) he must be about thirty years, and he gave himself over to concubines and his country has great fallen away from what it was before. And more over all that remained to him, was destroyed in Malaca when Pate Onus, his brother-in-law came to fight in the year 1512. He has many fighting men, thirty thousand in Java, and ten thousand in Palembang. He is constantly in war with Guste Pate and with the lord of Tuban...

JAPARA. „The land of Pate Onus, the knight of whom the Javans speak because they say he is a great warrior in Java and very prudent, and this Pate Onus has a great deal of land in possession. His grandfather was a working man in the islands of Laue (Lawé-Borneo) and he went to Malacca with very little mobility and less wealth, and he married in Malacca and had the son who was father

I) Ook geschreven „Ro...dim" en „Ro-dien" (aanh. noot bl.14 bij Rouffaer), is verkorting van „Mansoer Ro-din (= aroe...din).

to Pate Unus. And in Malacca he went on making money and traded in Java, and about forty or fifty years ago he cunningly killed the pate (of) Japara, which was weak and nothing much (of a place) with 90 or 100 inhabitants, and he took also the island of Tidunan... He was such a daring man that he took the island of Banka (waarschijnlijk ons „Bengka-lis" d.i. „het verdwenen Bangka") under his jurisdiction, and that of Tanjungpura (dat in Langkat) and Laue and other islands, and he made his country great.

„Japara used to have many junks, and he was nearly as great a lord as the lord of Demak, though Japara is under Demak, which has more people and more land. And the son, Pate Unus, wanted to put together what remained of his father's wealth and what wealth Pate Rodim had, and decided to take Malacca from the then king of Malacca, because he had taken offence bacause they had not done honour in Malacca to the captain of a junk of his as had hoped, and in the meantime Malacca was captured by the Governor of India...enz.

Ook vernemen wij „that the Portugese had treated him gently, and now - vervolgde Pires - he goes hunting. Pate Unus is twenty-five years old. He is greater then all the Javanese in nobility and presumption."

Hierin teekent zich af hoe de toestand zich vermoedelijk heeft ontwikkeld. In het verhaal dat in 1521 de Mooren aan Pigafetta deden, komt duidelijk de figuur van Pati Oenoes naar voren. Dat was het jaar waarop Pase op Sumatra is ten val gekomen, dat als toen is ontruimd door Faletahan-Soenan Goenoeng Djati, die twee of drie jaar later verhuisde naar Java, waar hij bij den Heer daarvan - Pate Oenoes, zóó in de gunst kwam, dat deze hem zijn jongere zuster tot vrouw gaf; gevolgd door Faletahan's verhuizing naar Bantam. Een verplaatsing welke ten gevolge heeft gehad dat hij in 1527 met behulp van zijn zwager - koning van Demak - Hindoeïstisch Soenda Kalapa heeft vermeesterd, motief verschaffende om Pate Oenoes van Japara-Demak tot koning van Soenda te maken. In de taal van de Sadjarah Banten en de Babad Tanah Djawi van Djaja Soebrata wordt Raden Sahid door het ijverig betrachten van de „ngèlmoe sadjati" ter plaatse waar hij woont, „tjara keprabon", de Soesoehoenan Kalidjaga = Eroe Tjakra redivivus, „de Vorst der Gerechtigheid, en Bevestiger van den Godsdienst", thans van den Islam, de Nieuwe Leer.

Hierop volgt in de Portugeesche geschiedboeken met betrekking tot Java een blanco, hooren wij alleen, dat in 1526 de Portugeezen nog gewild waren in Panaroekan, „vanwaar omstreeks denzelfden tijd gezanten naar Malaka togen om een tractaat van vriendschap te sluitem." (Veth, Java dl. 2 bl. 232).

Daarna valt verrassend licht op Java door het merkwaardig Perigrinicam van den Portugees Mendez Pinto, meer bekend als: Les Voyages adventureux de F.M.P. in de vertaling van 1628.

Toen Mendez Pinto in 1545 met een jonk van Goa te Bantan aankwam met het doel om handel te drijven op China, stapte daar aan wal een oude dame als afgezante van den koning van Demak, met name „Njahi Pombaja" (vgl. pembajoen), om den koning van Soenda „Tagaril" (vgl. Na-ta ne-gar-a Bani Israīl) aan te zeggen manschap te komen doen tegen Hindoeïstisch Pasoeroean. Pinto met nog een aantal Portugeezen liet zich overhalen om den krijgstocht

mede te maken. 5 Januari 1545 van Bantam vetrrokken, kwam men 14 dagen later te Japara, waar de Javaansche vloot vergaderd was onder het admiraalschap van den „regent van Panaroekan" (d.w.z. regent-titulair, als afstammeling van den Javaanschen vlootvoogd, die indertijd oproerig Panaroekan-Bali op last van Madjapahit geweldig had toegetakeld, thans zou zijn nazaat dat doen ten gunste van Demak).

11 Februari kwam de vloot voor Pasoeroewan. Pinto noemde dit „Hikan dureh", een naam waarin wij herkennen de wangsallen - ikan - op „hin-doe rèh", d.u. het onder Hindoe-istisch bestuur staande land.

Vóór de rivier Gembong lagen zandbanken, die noopten te ontschepen in prauwen. Aanstonds werd de stad ingesloten, maar zij verdedigde zich dapper, deed stoutmoedige uitval onder voorvechters, die zich onkwetsbaar hadden gemaakt door zich in te wrijven met „minjak mandi" (beteekenis: onkwetsbaar). Aan weerszijden vielen vele dooden, ook onder de hoofden. Het beleg schoot niet op. Met het oogmerk daaraan een einde te maken door een algemeenen aanval, belegde de koning van Demak een krijgsraad. De beraadslaging duurde lang, waarop de vorst om zich te verkwikken zijn panakawan zeide hem een sirihpruim toe te reiken. Deze edelknaap, de zoon van den regent van Soerabaja, een zeer voornaam Heer, was in de beraadslagingen echter zóó verdiept, dat hij niet hoorde wat hem gevraagd werd. Een van de hoofden trok hem daarop aan zijn staatsie-dodot en herinnerde hem aan het gevraagde. De edelknaap bood daarop, eerbiedig de knie buigend, den vorst diens gouden doos aan. Deze nam vervolgens er eenige sirih-blaadjes uit, en voegde zijn panakawan, tegelijk hem zachtjes, evenwel niet verstoord, op het hoofd tikkend, toe: „ben je doof, dat je me niet hoort?" Die aanraking van zijn hoofd, hoe licht dan ook, was voor den edelknaap zulk een krenking, gelijk thans nog op Bali, dat hij, na eerst eenigen tijd snikkend te hebben neergezeten, plotseling opvloog en in blinde woede, zonder dat iemand er op verdacht was, den vorst met een dolkje (beladau?) zulk een stoot toebracht, dat deze doodelijk gewond nederstortte onder het zeggen van: „ik ben dood", en kort daarop overleed.

Algemeene ontzetting, tegelijk echter bij de hooge Heeren doodsangst voor verraad van de zijde der zeer aanzienlijke familie van Soerabaja. De edelknaap hield vol - en wij begrijpen dit maar al te goed, een tik of slag op het hoofd is den Balinees nog altoos een ontheiliging van hetgeen hem het dierbaarst is, de Godheid, die aldaar heur zetel heeft. Maar de mohammedaansche grooten dachten er anders over: het gansche geslacht werd solidair aansprakelijk gesteld, dus uitgeroeid: twee en zestig personen, oud en jong, van iedere kunne verloren hun leven door empaleering, Maleisch „soela", „ce que fut cause plus tard de certaines troubles, qui eurent lieu dans le pays de Java et dans les îles de Bali, Timor, Madura..."

Deze gebeurtenissen zijn te herkennen in de omhulde taal van de terechtstelling van den „slechtaard Ki Dadoengawoek" van „Kedoe-pingit" (bl. 63), en van de beroeringen van den dol gemaakten „kebo danoe" (bl. 68 vlg.).

„Men vertelt, dat er iemand was in Kedoe-pingit, met name Ki Dadoengawoek, een ongunstig uiterlijk, doch vermaard vanwege zijn sterkte. Hij ging naar Demak om zich aan te bieden voor 's konings lijfgarde, de „tamtama", alias „oetama-oetama", de uitstekendsten in de omgeving van den sultan. Hij kwam voor Djaka Tingkir in diens functie van kommandant van de Garde; zijn voorkomen stond Djaka Tingkir heelemaal niet aan, waarom hij hem vroeg of hij aannam om op de proef te worden gesteld met een steek - soedoek. „0 ja, hij was bestand, verklaarde de man, tegen alles, ijzer..en wat al niet". Waarop Djaka Tingkir hem toediende... een „sadak"... - een onnoozel steekpilletje... en...daar spoot me waarempel hem het bloed uit de borst.. Waarop Djaka Tingkir zijn makkers gelastte om hem met hun krissen af te maken.." Hierin is gehandhaafd het gebruik oudtijds om misdadigers, die met de kris zouden worden terechtgesteld, eerst af te vragen of zij bereid waren hun leven aan den vorst te geven.

In dit verhaal zinspeelt „Kadoe" - het Tamil-woord voor „woud" - op „wana", en daardoor op Javaansch „boewana", en „pingit" op zorgvuldig afgescheiden houden, bewaren voor den vorst, nl. het land van den voornamen Heer, opperregent te Soerabaja op Java, als afstammeling van dat heilige oord, waarvan de naam ligt opgesloten in „Kidadoeng awoek", nl. „Kida-ra ban-doeng séla-woekir", Kidara - dubbel-land, op den Overwal van Java, vervang „woekir" door „berg = séla-èndra = Çailendra of zgn. „Berg-Heer", zulk een was de Heer van Soerabaja, vader van den edelknaap, die zoo rampzalig betrokken raakte in den dood van den oppervorst van Java. Vandaar de geweldige beroering, welke de strafexecutie ten gevolge heeft gehad, vandaar ook de geheimhouding van het gebeurde in bedekte taal.

Aldus is Kidadoengawoek in de sprookjestaal overgegaan in den geest, die de wilde dieren in het „bosch" bewaakt, beschermer bepaaldelijk van „herten-sang-sam..". Op Bali bevindt zich op elk woonerf achter de woning het terreintje, dat afgebakend is voor de „sanggah", en onder deze tempeltjes der huisgoden is er altijd één, waar onder het godenhuisje staat een „hert", als „Sang-sam" beeldspraak voor „Sang Sam-bodja", de godheid van Madjapahit op Sumatra, het stamland van het rijk op Java.

Het tooneel laat zich raden in de babad Tanah Djawi van Djaja Soebrata (bl. 179/180) uit het verhaal van Djaka Tingkir met Ki Dadoengawoek: „..djekloek.. tiba..broek! kadjeng rangkang rangkang.., en het geschreeuw: „toeloengana Djaka Tingkir!", gevolgd door de ontzetting, welke de toeschouwers beving: „wong angob angoelèt, asambar koelakap Djaka Tingkir: wong mangan lagi amoeloek, legender.. (a-)doeh Djaka Tingkir."

Het lijk van den vermoorden opper-vorst werd op raad der Portugeezen, gelegd in een met kalk en kamfer gevulde kist, op een met aarde gevulde jonk overgebracht naar Demak. Het leger was in vollen aftocht. Een voor de erfopvolging in aanmerking komende zoon ontbrak. Een achttal kiesheeren werd benoemd, onlusten braken uit. „Le Roy de Panaruca, Prince de Balambuan et Amiral de la flotte" - onze Djaka Tingkir - liet daarop een 80 belhamels ophangen, waarop de stadsvoogd „Quy Ansedaa, duc di Cherbom" - wij lezen: „Kéjan - sedahan, doek dja.di tjara ke-prabon"-, een 40-tal van het muitende scheepsvolk liet dooden, maar bij het tumult ten slotte zelf omkwam. Men kwam ten slotte tot overeen-

stemming om den opvolger te halen uit Sidajoe, waartoe de regent van Panaroekan vertrok naar „Pisammanes". Een wonderlijke naam, die Veth trachtte te verduidelijken door deze te lezen als „Pisang manis", wij vullen aan tot: „...pi.sangka.Taroe-ma.-nis", verkapte aanduiding van Toeban als afkomstig van het eilandje Kampi, dat behoorde tot het „verdwenen Taroema". Toeban, de zeestad waar zgn. het graf van Soenan Bonang zich bevindt, en waarmede Sidajoe een geheel uitgemaakt heeft, was toenmaals de zetel van een vorstengeslacht. Pinto vertelde hierbij, dat men gewoon was den oppervorst aan te duiden als „Raterra vendan, Paupière du monde": het eerste is kennelijk: ...„ra batara wandan" d.i. manira batara krenda boewana. Mijn vorstelijke Heer van het land, waar de op de heilige granthe - letters gelijkende „sastra krenda" - tooverletters van Adji Saka - worden gebruikt. Paupière du monde is in het Maleisch „alis boewana", klankspeling op „boewana lis", d.i. verdwenen wereld.

De lectuur van Mendez Pinto's Voyages aventureux leidt tot de conclusie: hetgeen deze Portugeesche gelukzoeker na zijn terugkeer te boek heeft gesteld, heeft hij gezien en gehoord, zooals het hem verteld werd, m.a.w. is Historie.

Met hetgeen babad en sadjarah inhouden, staat het anders. De Javaansche dichter van den ouden tijd kon onmogelijk in simpele, klare woorden het tooneel schilderen van den goddeloozen vorstenmoord. Hij heeft het dan ook niet gedaan.

Het dichtstbij staat Djaja Soebrata in zijn Babad Tanah Djawi I bl. 133. Hij vertelt van Raden Sahid, die, in de leer bij zijn verwant Soenan Bonang, later werd geheeten sèh Malaja en zwager werd van Goenoeng Djati. Toen Soenan Ngampel gestorven was, dacht men er over om een vorst aan te stellen, tot bestuur van Nadjapahit, met vernietiging van de ongeloovigen. De wali's wenschten als zoodanig den adipati van Bintara te verheffen tot „ratoe agami". Het leger trok op. De wali's kwamen te Demak overeen hun moskee te bouwen...De Babad Tanah Djawi van Meinsma (bl. 48) voert ten tooneele als vorst over gansch Java Raden Patah met den titel „sénapati djimboen ngabdoer-rahmen panembahan palèmbang sahidin panatagama..". Dat stemt overeen, alleen.. wat is er aan de hand met „djimboen" en „palèmbang"? Die laatste naam doelt op den vader van „Patah" als ratoe van - zooals Rouffaer heeft opgediept - „Poelèmbang", en dat is toch wel „emba" van „Poli", terwijl van dezen te spreken als - gelijk „djimboen" pleegt te worden vertaald - „stok-oud", ongetwijfeld ongerijmd zou zijn; dat moet bedekte taal zijn voor „a-dji ka-emboen", d.i. geëerbiedigde vorst; in het licht van de Portugeesche bescheiden en bij Pinto is hij immers een goede vijftiger geweest.

De wali's brengen de bouwstoffen aan voor hun moskee, alleen Soenan Kalidjaga - zegt de BTDj. - was een beetje ten achter, want hij was gaan „tirakat" te Pamantingan; dáár bij dat heilig graf verwachtte hij een openbaring; Djaja Soebrata laat hem toezien hoe het stond met het werk der „hout-kappers" - waren die soms „wadoeng pari-basa-né?", - men behoefde het echte hout, Soenan Kalidjaga kwam terug, werd herinnerd aan zijn bijdrage..., hij graaide aanstonds de „spaanders" - tatal.. - (waren dat niet: „tatali-koesoema?) bijeen, bundelde ze; in een wip stond de „saka goeroe" klaar... Djaja Soebrata vertelt nog, dat het heelemaal

niet goed stond met de „kèblat", het gebouw schommelde, maar toen pakte Soenan Kalidja de moskee bij den kop, boog met de andere hand die daartegenaan, klaar!

Zoo stond de moskee gereed om opgetrokken te worden. De wali's kwamen er bij een om God te verheerlijken....plof! daar viel uit den hoogen een pak, een bundel.... in het omhullend geitevel zoo iets als een bid-tapijtje - was dat soms een „pramedani" voor een „Prang Wedana"? er zat in de „salèndang" van den Gezant Gods, - of..hooren wij hier over een „Salènd-ra wang?" De wali wilden dat onder elkaar verdeelen, maar Soenan Donang was het er niet mee eens; men moest het pak hoog op gooien; op wien het neerkwam, zou de aangewezen persoon zijn... Zoo geschiedde, het pak viel Soenan Kalidjaga in den schoot... Verschrikt begaf hij zich daarop in heilige afzondering - kaloewat -, veertig dagen vastend en biddend - mati gani -, onderwijl naaiend aan dat geitevel, het werd het opperkleed „onta koesoema" en/of „kjahi goendil", onder „het opzeggen van de Geloofsbelijdenis". Kjahi goendil - voegt de BTDj. er aan toe - placht voortaan gedragen te worden door de vorsten als zij de regeering aanvaardden en/of als zij ten strijde togen, alleen Sultan Demak en Sultan Padjang hebben dat niet gedaan...

Dat is hun ongeluk geweest: want die „kjahi goendil", het lederen opperkleed, is geweest een maliënkolder, zooals oudtijds ook op Java placht te worden gebruikt. Sénapati heeft diete Kadilangoe opgevorderd (BTDj. bl. 190), een beschutting voor het daaronder te dragen opperkleed „onta koesoema", het mooi gebloemde badjoe, dat in de hoogere standen placht te worden gedragen; - beide sultans hebben op het oogenblik dat het moordend staal hun leven bedreigde, die bescherming niet gehad.

Bij Djaja Soebrata wordt Kjahi goendil-onta koesoema uitgeleend aan den bevelhebber in den krijg; zwaar gevecht; velen sneuvelden, in eens komt „onta koesoema" uit den strijd aanzweven, zijn vrouw gilde het uit... „Sèh Malaja is dood."

Wij begrijpen, wie deze is geweest. Hij werd ter ruste gelegd te Kadilangoe. Zijn nazaat Pangeran Widjil, die in 1806 den Gouverneur van Java Engelhard grootelijks van dienst is geweest bij het bezweeren van den gevaarlijken opstand in Cheribon, heeft Kadilangoe als midjèn-desa bezeten. Erfelijk bezit, evenwel mettertijd ingekort: verdwenen glorie.

Fantastisch verhaal deze legende van Raden Sahid-Soenan Kalidjaga. Men haalt de schouders op... Wacht een oogenblik.

Een honderd dertig jaar later dan de krijgstocht van den Pangeran van Demak tegen de te Pasoeroehan stand houdende Hindoe-Javanen, trok de Kroonprins van Mataram in het gevolg van den Superintendent Antonio Hurdt Augustus 1678 op tot herwinning van zijn troon. Men kwam in het Samarangsche ter hoogte van Godong. De jonge vorst had een kwaad gevoelen met betrekking tot zijn broeder Pangaran Poeger, die het ongetwijfeld toelegde om zelf soesoehoenan te worden, „zich" in een afgelegen plaats zuidwaart van de Mataram gend.Gambauwa met bidden en sombayen sich was onthoudende, omme van den Hemel te verkrijgen, dat de heerschappij van Java bij hem mogte blijven, gelijk in oude tijden, wanneer de Javanen nog heidenen waren, zekere Sultan van Damak, seer regeerzugtig en na de regeering van Madjapayd aspirerende,

gepractiseerdt had, onthoudende sig in een kuijl niet ver van deze pagger (bij Godong) gesitueerd, veertig dagen met vasten en sombayen om, als gesegd, daardoor 't gebied van Java te verkrijgen, 't welk hem ook sodanig geluckt was, dat in korten tijt meester van Madjapayd wiert en also dit land onder zijn geweld bequam...De heer admiraal bevond de voorskuyl te bestaan uyt twee hoolen in steenrotsen, die van binnen tot malcanderen komen, zijnde tamelyck ruym en wyd, hebbende van buyten een nauwen ingang beneden in de groote rivier, vloeyende uyt deselve een spruyt seer schoon fonteynwater, daar de Zoesoehoenan en onse officieren uyt droncken" (De Jonge VII bl. 220/1). Iets dergelijks, als Rouffaer vermeldde (BKI.6, bl. 73): „twee zulke (voor tapa's) uitgehouwen grotkamertjes te Soeratjala bij de suikerfabriek Poendoeng, waar ook te vinden was de inscriptie van Raden Tapa met het Jav. jaar 1624, of A.D. 1700/1701".

Het is eens gebeurd, nog niet zoo heel lang geleden, dat de Soesoehoenan van Solo Pakoe Boeana X zich naar Kadilangoe begaf met zijn geliefden zoon Adiwidjaja en klein gevolg. Het dorp ligt naast den grooten weg naar Demak, eentonig landschap. Poerwo Lelana vond er indertijd een slordige desa, er stonden eenige korven ter kooiing van vechthanen. Een gapoera, dan het binnenpleintje met de bale-mangoe ter overpeinzing voor de bezoekers. Hier liet de vorst zijn gevolg achter, ging alleen de tjoengkoeb binnen, die de grafstede overdekt. Hij bleef lang weg, zóó lang, dat de wachtenden ongerust werden. In eens stortte de Soesoehoenan te voorschijn, buiten zich zelf: „breng me weg, anders word ik nog krankzinnig..."

Gansch het verleden was voor den geest gekomen; de eerste en laatste vorst van geheel Java; allerwege erkenning, eerbied, slechts éénmaal nog zou hij de hand uit te strekken hebben gehad; het geschiedde, maar Gods Raadsbesluit had anders beschikt. En hij. Pakoe-Boewana X..., soesoehoenan van Solo, doch vazal van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden. Wat is de mensch? Djaka Sahid-Soenan Kalidjaga . Pati Oenoes - Keizer van Demak, het einddoel was nabij, de greep was te hoog geweest: „the path of glory leads but to the grave..."

Finis

gebrouilleerd had, [illegible] in een [illegible] van een deze Pangeran [illegible] geschreven, veertig dagen met vasten en [illegible] om, als gezegd, daardoor 't gebied van [illegible] te verkrijgen, 't welk hem [illegible] gelukt was, dat in [illegible] tur van Madjapayt [illegible] en alle dat land onder zijn gebied bequam... [illegible] admiraal [illegible] te Bantam [illegible] houden in [illegible]; die van [illegible] tot [illegible] kwamen, [illegible] en wyt, hebbende [illegible] gang beneden in de groote [illegible] een [illegible] seer schoon fonteynwater, daer de [illegible] wyt dronken" (De Jonge VII bl. 229/1). [illegible] (HBI [illegible], bl. [illegible]): „deze [illegible] waar ook te vinden was de inscriptie van Pakoe [illegible] met het Jav. Jaar 1604, of A.D. (1680/1681)".

Het is alles gebeurd, nog niet zoo heel lang geleden, dat de [illegible] van Solo Pakoe Bawana X zich naar [illegible] begaf met zijn [illegible] zoon [illegible] en kleine gevolg. Het [illegible] ligt naast den grooten weg naar Demak, eenvoudig [illegible]. [illegible] jaren werd er [illegible] een [illegible], er [illegible] eenige [illegible] der [illegible] van [illegible]. Een [illegible], dan het [illegible] met de Bali-[illegible] voor de bezoekers. Hier [illegible] de [illegible] als [illegible], gans alleen de [illegible], die de grafstede [illegible]. Hij bleef lang weg, zóó lang, dat de [illegible] werden. [illegible] de [illegible] te [illegible], [illegible] zich [illegible] „[illegible] weg, [illegible] uw [illegible]..."

[illegible] het verleden was over den geest [illegible] gekomen [illegible] van [illegible] de hand uit te strekken [illegible] het [illegible], maar [illegible]. [illegible] Pakoe-Bawana X, [illegible] van Solo, [illegible] van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden. Dat is de [illegible] Pakoe-Bawana [illegible] Keizer van Java, het [illegible]. [illegible] was [illegible]: „The path of glory leads but to the grave..."

Finis